БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, НАТТЫЖЫҢАР! 1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

№ 205 (4689). 1960 ч. сентябрь 1, четверг. Өртээ 20 көп.

ЧҮРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН КҮЗЕП ТУРАР

Бөгүн бистиң школаларывыстың бажыңнарынче кирер эжиктерниң кырында эргим, ээлдек, чылыг сөстерни чидиг кызыл пөстерде бижээш аскан:

— Кирип морлаңар!

Совет школа миллион-миллион школачыларга бодунуң эжиин ажыдып, чаа, 1960—1961 өөредилге чылын эгелеп турар. Өөредилге чылының бирги хүнү чүгле школачыларга, башкыларга, ада-иелерге эвес, харын бүгү совет хөй-ниитиге база бир өөрүшкүлүг, байырланчыг хүн.

Бөгүн башкы-даа, ада, иелер-даа бир дөмей, өзүп орар салгакчыларны өөредир хүндүлүг болгаш харыысалгалыг хүлээлгезин онза ханы утка-биле бодап турар. Өөредилге чылы бүрүзү-ле эртемнерниң үндезиннерин шиңгээдип алыр херекке школачы бүрүзүнге чаа базым болуп турар. Ынчангаш башкы болгаш ада, ие бүрүзү өөреникчиниң эртемнерни шиңгээдип алырынга базымы теңниш дивес болзун дээш бүгү күштерин үндүрерин, бо өөредилге чылы дараазының базымынче өөреникчиге эки белеткелди бээрин өөредилге чылының бирги хүнүнүң медээзи эткелекте онза ханызы-биле бодаашып, бодунга чогуур түңнелди кылып турар.

Бистиң хөй-хөй бичии чаштарывыс—бирги классчылар парта артынга эң баштай-ла олурар. Олар боттарының ада, иелериниң кижизидилгезинден аңгыда, совет школаларның найыралдыг коллективиниң кижизидилгезинге база кирер.

Уругларны өөредириниң болгаш кижизидериниң кол харыысалгазы онаажып турар башкыларның, ада, иелерниң ол чаагай херекке чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун бүгү совет хөй-нииити бөгүн чүректиң ханызындан күзеп турар.

Коммунизм тургузуушкунун калбартып чорудуп турар амгы үеде өзүп орар салгакчыларны өөредирин болгаш кижизидерин Коммунистиг партия бирги чергениң чугула сорулгазы кылдыр көрүп турар. Ооң тодаргай бадыткаашкыны болза чуртка улус өөредилгезиниң системазын эде тургузарын чедиишкинниг шиитпирлеп турары болур. Ооң-биле холбаштыр школаның материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле хемчеглерни партия болгаш чазак удаа-дараа ап турар.

Эде тургузуушкуннуң сорулгазы болза бистиң школаларывыска өөредилгени бүдүрүкчү күш-ажыл-биле холбаштырары, ынчангаш коммунизм тургузукчуларын бүгү тала-биле белеткелдиг кижилер кылдыр кижизидери болур.

Эде тургузуушкуннуң ийиги чылында, бүгү чуртта ышкаш, бистиң областа улуг ажылдар кылдынган. Ылангыя ооң баштайгы чылында школаларда өөредилге-кижизидилгелиг ажыл элээн экижээн. Бүдүрүлге өөредилгезин оларда эки организастаан, дуржулга ажыл-агыйларын, өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларын тургускан школалар бисте бар. Оларга Бии-Хем районнуң Туран, Сүт-Хөлдүң—Сүт-Аксы, Чөөн-Хемчиктиң—Чыраа-Бажы, Кызылдың—№ 2 болгаш өске-даа школалар хамааржыр.

Өөредилгени амыдырал-биле холбаштырганы, нииитиге дузалыг күш-ажылга өөреникчилерниң киржилгези өөредилгениң шынарын бедидеринге эки салдарны чедирген. Ындыг болза-даа бистиң школаларывыстың ажылында улуг четпестер барын ыттавайн барып болбас. Бүгү-нииттиниң өөредилгезинче школа назылыг уругларны бүрүн хаара тудары чедип алдынмаан. Янзы-бүрү чылдагааннар-биле школадан өөреникчилерниң кызырлып үнер чоруу хөй. Эрткен өөредилге чылында Бай-Тайга районга 333, Улуг-Хем районга 344 өөреникчилер кызырлып үнген. Школаларның болгаш школа интернаттарының хөй кезиинде өөредилге-материалдыг бааза чедимче чок.

Чаа өөредилге чылынга Улуг-Хем болгаш Каа-Хем районнарның школаларын онза багай белеткээн.

Бо өөредилге чылында СЭКП хооркому, райкомнары болгаш райкүүскомнар база областың улус өөредилге килдизи эрткен өөредилге чылының чижектеринден чогуур түңнелди кылбышаан, ол четпестерни чайладыр дээш тодаргай хемчеглерни алыр ужурлуг. Ылангыя бүгү-нииттиниң өөредилгезиниң хоойлузун боттандырарын чедип алыр херек.

Өөреникчилерге быжыг болгаш ханы билиглерни бээр, оларны бүдүрүлге черлериниң, колхозтарның болгаш совхозтарның практиказы-биле холбаштырар төлээде школа коллективтери колхозтар болгаш совхозтар, бүдүрүлге черлери-биле доктаамал харылзааны тудуп, школаларга бүдүрүлге өөредилгезин организастаарынга эки мастерскаяларны, дуржулга участоктарын организастаар талазы-биле мурнакчы школаларның дуржулгазын школа бүрүзүнге калбаа-биле ажыглаар херек. Чүгле ол таварылгада совет школаның мурнунда салдынган кол сорулга — өөредилгени бүдүрүкчү күш-ажыл-биле холбаштырары чедиишкинниг шиитпирлеттинер.

Н. С. Хрущев биле Янош Кадар венгр үлетпүр делгелгезинге чораан

СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев болгаш Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары Янош Кадар Венгрияның Москвада үлетпүр делгелгезин августуң 30-де ийи шак ажыр көргеннер.

Хүннүң-не ону 50 муң чедир кижи көрүп турар ол делгелге Москва хемниң эриинде Культураның болгаш дыштанылганың Төп парыгында туруп турар.

Венгрияның амгы үеги машина тудуунуң чаа чүүлдерин делгээн павильондан көрүлгени аалчылар эгелээн. Маңаа аалчылар чазанылга станогунче кичээнгейни салган. Будапештиң заводтарының бирээзиниң ажылчыны, демги станокту чогаадып кылган Йожеф Пал анаа Н. С. Хрущевка болгаш Янош Кадарга байыр чедирген. Чогаадыкчының чугаазын дыңнап-дыңнап, Никита Сергеевичиниң чугаалааны: «Кайгамчык эки станок-тур. Кончуг угааннныг машина-дыр. Ынчаарга ооң чогаадыкчызын чугаалаан-даа хереэ чок, билдингир-дир».

Янзы-бүрү машиналарны, чепсегледдерни Н. С. Хрущев биле Янош Кадар шак хире көрүп келген. Электродтарны автоматтыг бүдүреринге, радиолампаларга, эң-не ылавылалдыг дуранаар херекселдерге хереглээр станоктар солун болгулаан.

Райкаинниң системазының тараа кезикчизи-биле — тарааны ажылдап кылырынга болгаш далган дээрбелээр херекке эргилдени болдуруп турар чүүл-биле Совет чазактың баштыны павильоннарның бирээзинге таныжкан. Ол машинаның улуг келир үелиин Н. С. Хрущев демдеглээн. Ында кедээ ажыл-агыйның янзы-бүрү машиналарын, автобустарны болгаш Венгрияга бүдүрген тускай автомашиналарны база делгегилээн. Хоорайлар аразынга маннаарынга таарыштырган «Икарус» деп автобустуң иштинче Н. С. Хрущев болгаш Янош Кадар кирип көргүлээн. Ооң иштики дерилгелерин олар көргеш, машинага бедик үнелелди бергеннер.

Делгелгениң администрациязы Н. С. Хрущевту, Янош Кадарны болгаш оларның кадайларын шайлап алыры-биле венгр «Адыг оглу» деп ресторанче чалаан. Кайгамчыктыг чылыг, найыралдыг байдалга эрткен ол шайлаашкынның үезинде Н. С. Хрущев Я. Кадар чүве чугаалааннар.

Тараа дээш демиселдиң калбак фронтузун тургузаалыңар!

Күрүнеге эки шынарлыг тарааны бээр дээш

Чаа-Хөл районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери дүжүт ажаап алырын, күрүнеге тараа садарын калбак фронт-биле чорудуп турар. Колхозтарның тараажылары август 26-га чедир 1450 ажыг га черниң тараазын кестирип, бастырган болгаш 150 га черниң тараазын аңгылап ажааган.

Дүжүттү чидириг чокка, кыска хуусаада ажаап алыр дээш механизаторларның ортузунда социалистиг чарыш калбарган. «Бурунгаар» колхозтуң комбайнери Александр Оновка «СК—3» деп комбайн-биле хүнде 8 гектар тарааны кестирер турган, 16 гектар чедир кестирип турар. Ленин аттыг артельдиң Ак-Хемде комбайнерлери Шыырап Кара-оол, Шаалы Моңгуш «С—6» комбайн-биле хүнде 10 гектарны кестирер турган, 13 гектарны кестирип турда, «Бурунгаар» колхозтуң комбайнери Михаил Мешпей-оол ол-ла комбайн-биле хүнде 18 гектардан кудулатпайн, а чамдык хүннерде 22 гектар чедир кестирип турар.

— Бо сезонда 400 гектардан эвээш эвес черниң тараазын ажаап алырымны түлээнип алган мен — деп, комбайнер М. Меспей-оол чугаалап турар, ынчаарга ооң амгы ажылдап турар темпизин алырга, алган хүлээлгезин ажыр күүседири чугаажок. Дүжүттү чогуур хуусаазында чидириг чокка ажаап алыр дээш кызымаккай ажылдап турар ол ышкаш мурнакчыларны хөйнү көргүзүп болур.

Ооң-биле чергелештир районнуң колхозтары Төрээн чуртка эки шынарлыг тарааны бээр дээш улуг күженгинишкин-биле ажылдап турарлар. Тарааны кестирип, бастырар болгаш ону күрүнеге садар талазы-биле «Найырал» колхозтуң ажыл-ишчилери өске артельдерден мурнап турар. Ол колхоз (даргазы эш Кунгаа, парткомитет секретарының хүлээлгезин күүседип турар эш Шижаа) август 26-га чедир 385 тонна ажыг тарааны күрүнеге саткан азы бүгү колхозтарның күрүнеге саткан тараазының 89 хуузун киирген.

СЭКП райкомунуң бюрозунуң болгаш райкүүскомнуң каттышкан хуралынга күрүнеге тараа садарының графигин бадылап, бо чылдың сентябрь 15-ке чедир дөрт муң тонна тарааны садарының хуусаазын доктааткан. Ол график-биле алырга, беш хонукта ийи катап хөй тарааны колхозтар саткан. Август 26-ның хүнү районга чаашкынныг багай хүн турза-даа, колхозтар барык 38 тонна тарааны складче урганнар.

Дүжүт ажаап алыышкынында болгаш күрүнеге тараа садар ажылда Шагаан-Арыг АТК-зының он беш машиналары ажылдап, тарааны колхозтарның ховуларындан үзүктел чокка эккээп турарлар. Күрүнеге тараа садарының баштайгы хүннеринде «Найырал» артельдиң чолаачызы эш Хавак, Ленин аттыг колхозтуң чолаачызы эш Базыр-Сат болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкеннер. Олар чүгле комбайнның бункериинден тарааны шаннарже дажып турар эвес, харын күрүне складынче тарааны сөөртүп эккээринге дузалажып, немелде рейстерни кылып турарлар.

Районнуң тараа хүлээп алыр чери бо чылгы дүжүтке белеткелин эки чорутхан. 3200 болгаш 500 тонна тараа урар складтар механизастаттынган. Эрткен чылын ааа чаңгыс дизель ажылдап турган болза, бо чылын бирээзин немей кылып, токтуң күжүн улгаттырган.

Колхозтарның күрүнеге хөй-хөй тонна тарааны садып эгелээни-биле кады, тараа хүлээп алыр черге ажылдаар кижи күштерин эвилелдеп, район төвүнде албан организация черлериниң ажылдакчыларын график ёзугаар дежурныйладып турар. Ол чугула ажылга СТС коллективи эң идепкейлиг киржип, айыткан хүннерин үспейн, 20 кижи организастыг чедип келгеш, боттарының хүнде кылыр онаалдалыг ажылдарын чогуур шагынга чедир күүсеткеш чоруп турар, а райпо коллективи (баштаар черниң даргазы эш Навыл, партия аге организациязының секретары Потылицын) баштайгы хүнден эгелээш-ле органзас чок чоруун көргүзүп турар, ол ышкаш Чаа-Хөл кожээ Советти (даргазы эш Гилев) суурнуң чурттакчыларындан элээн каш кижилерни мобилизастап кириштирер турган, ону четче күүсетпейн турарын демдеглээр херек.

Район төвүнүң тараа хүлээп алыр черинде партияның көскү агитация ажылы багай тургустунганын, көргүзүг самбыразы, агит-хуудус үндүрер хемчеглер ам-даа чорутунмайн турары четпес.

Көзүлген четпестерни чайлатпышаан, күрүнеге тараа садарының алдынган хүлээлгезин долдур болгаш ажыр күүседири чугула сорулга болуп турар.

А. ДОНГАК.

КАА-ХЕМНИҢ ХОВУЛАРЫНДА

Каа-Хем районнуң колхозтарының ховуларында дүжүттү дүрген болгаш чидириг чокка ажаап алыры, күрүнеге тараа садар хүлээлгени хуусаа бетинде күүседири дээш демисел хүн бүрү улам калбарып турар.

Колхозтар ажаап алыышкынның аңгылап ажаар дешпилгелиг аргазынче кол кичээнгейни салган. Аңгылап ажаап алыышкынга лафеттиг болгаш лафет чок жаткаларны, эде дерээн «С-6» комбайннарны ажыглап турар. Ылангыя «Кызыл тук» болгаш Ленин аттыг колхозтарның хову бригадаларының бригадирлери, механизаторлары болгаш механиктери Кубаньның механизаторларының дуржулгазын ажыглаарынче дидими-биле киргеннер. Олар «СК-3» деп боду чоруур комбайннарның хедерлериниң орнунга «С-6» комбайннарның жаткаларын таарыштыр дерээш, тарааларны тавычалай кезеринге ажыглап турарлар.

Каа-Хемниң колхозтары аңгылап ажаап алыышкын-биле чергелештир тавычаларда кургаан тарааларны бөлдүрүп бастырарын база чорудуп, күрүнениң шыгжамырынга эки шынарлыг тарааны киирип турарлар.

Чуруктарда: 1) Ленин аттыг колхозтуң мурнакчы комбайнери эш В. Лямзинниң лафеттиг жатка-биле кызыл-тасты тавычалай кестирип турары; 2) «Коммунизмче орук» колхозтуң дуржулгалыг комбайнери эш Д. Мурыгинниң «СК-3» комбайн-биле тавычаларда кургай берген кызыл-тасты бөлдүрүп бастырып турары.

Фото **В. Лутковтуу.**

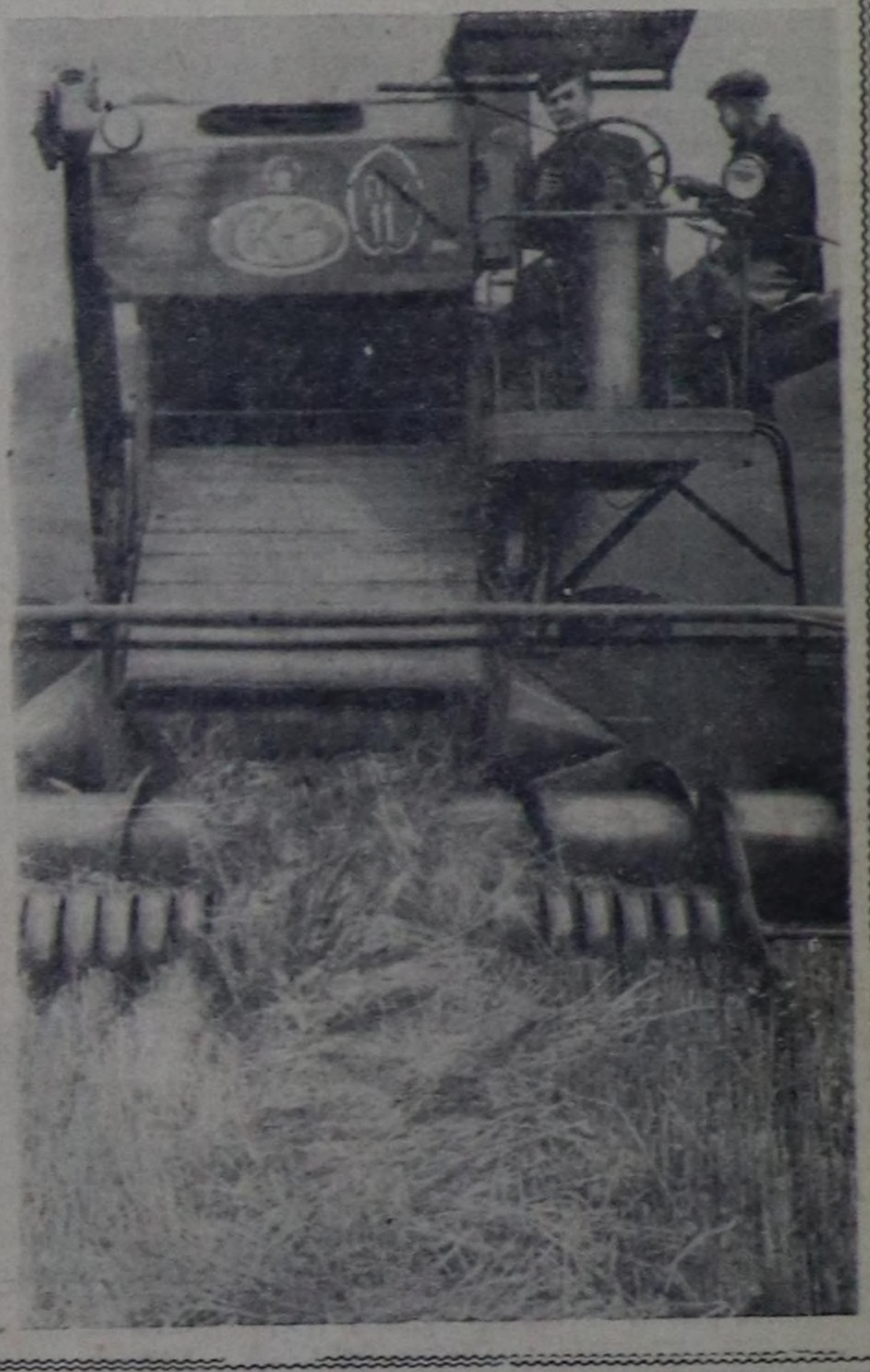

ЧОЛААЧЫ ПЕТР ВАСИЛЬЕВИЧ

Чолаачы Петр Васильевич Шевченко Кызылдың № 1 чүък АТК-зының мурнакчы чолаачыларының бирээзи, коммунистиг күш-ажыл бригадазының кежигүнү.

АТК коллективи Петр Васильевичини Таңды районнуң «Межегей» совхозунуң мал чеми белеткээр бригадазынга дузалажыры-биле чорутхан 0076-ТВА дугаарлыг машина совхозтуң силос салып турган бригадазынга мурнакчы ажылдаан. Удатпаанда ону дүжүт ажаап алыр бригадаже чоруткан.

Амгы үеде П. Шевченко тарааны 3 комбайннардан шанче сөөртүп турар. Ооң машиназы чаңгыс угда 5 тонна тарааны сөөртүп кээр, азы хүнде 8 рейстерни кылып, 40 тонна ажыг тарааны сөөртүп турар. П. Шевченко дүжүт ажаап алыышкыны доозулгуже ажылдааш, чанар мен. деп чугаалап турар.

Чурукта: П. Шевченко.

Фото **В. Уколовтуу.**

Чогаалчылар хуралындан

Амыдыралче ханылаар

Августуң 30-де Кызылга РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң Тыва салбырының отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эрткен. Салбырның харыысалгалыг секретары О. К. Саган-оол Тыва чечен чогаалдың амгы байдалының болгаш областа чогаалчыларның сорулгаларының дугайында илеткелди кылган.

Бо хуралдың ылангыя эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдан ылгалы чүл дээрге, илеткелчи чамдык чогаалчыларның ажылдарын черле элээн чүткүл-биле сайгарып көөрүн оралдашканы болур. Эрткен ийи чылдың дургузунда тыва чечен чогаалдың хөгжүлдезинде болган чедиишкинниг чүүлдерни илеткелчи чугаалааш, бисте кол четпес чүве—амгы үениң темазын бижиири, чогаалчыларның амыдырал-биле харылзаазы совет чечен чогаалдың сорулгаларының бөгүнгү деңнелинге ыракта четпейн турары болур, ол талазы-биле кылган чүүлүвүс ам-даа эвээш дээрзин демдеглээн.

Бистиң дуржулгалыг чогаалчыларывыстың безин чамдык чогаалдарында элээн четпестер бар. С. Сарыг-оолдуң «Биеэде бир кортканым» деп шүлүүн ап көрээли. Мында утка дооза чугаалаттынмаан, узуну кончуг. Шажынга удур тема илереттинмейн барган, харын-даа автор боду азаның дузаанга туттура бер часкан. «Көк-ле дээр бо» деп шүлүкте сөс камнаттынмаан, ол дээрге кыска лириктиг шүлүк болур турда ону 76 одуруг чедир узаткан. Мергежилдиг шүлүкчү Ю. Кюнзегештиң «Дуңмазы мен ырлап тур мен» деп шүлүүнде шупту одуруглар чүгле черлер аттарындан тургустунган куплеттер бар. Анаа-ла бир география словары болу берген. А «Чеҥ бадып турда» деп шүлүүнде авторнуң чүнү чугаалаар деп бодааны билдинмес. Ол шүлүктү номчаан кижи ужудукчуга адааргап турган бичии оол кээргенчиг болган чоор бе кылдыр бодап болур, ынчаарга чогаалчы кижи номчукчуну база бодаар ужурлуг болгай.

«Улуг-Хем» альманахтың 14-кү дугаарында С. Пюрбюнуң «Чылыгар от сагынмадым» деп шүлүү бар. Ында ынакшыл соокту тиилээн дээрзин чугаалап турар. Ол багай эвес. Ынчалза-даа ол шүлүкте чүгле соок, хар бар. Ол-ла авторнуң «Кадарчының ыры» деп шүлүүнүң чүгле чаңгыс одуруунда амгы үениң тыныжы бар, а оон өскелеринде амыдырал көзүлбес.

Аныяк чогаалчылар дугайында. Мында чедиишкиннерни хөй санап келген бис. Оларга сүме бээри-биле шүгүмчүлеп көрээли. С. Сюрюн-оолдуң «Кел дивээн аалчы» деп бир көжеге шиизи бар. Ында үш маадырларның кайызы төлептиг, кыйызы багайыл? — деп айтырыг туруп келир. Ие-кадайны ап көөрге, ооң мөзү-шынары илереттинмээн. Серенмааны алырга, ол каржы. Ынчаарга Седен-оолду багай кижи кылдыр автор көргүзүксээн, а херек кырында ооң эки талалары бар болган. Мындыг шиите номчукчу кайын ханар дээр силер.

Аныяк шүлүкчү А. Даржаа дийик. Шүлүктерни-даа, тоожу, романны-даа, шии болгаш шүгүмчүлелдиг чүүлдерни-даа ол бижип турар. Ынчалза-даа ол чүүлдерге ол чүгле «аскымнап маңнап» турар. Бүгү жанрларга ол бижиир. Ийи койгун хары угда туттунмас дижир болгай. А мында кандыг-дыр? Бодап көөрге, эш Даржаа дуржулгалыг эштерниң сүмезин дыңнавас, чүгле бодун тогдунар орук-биле бар чыдар хевирлиг. Бо дугайын илеткелчи-даа, Ю. Кюнзегеш-даа чугаалаан, ону бодаар болза эки.

Санал бергеннер тыва чечен чогаалда чедиишкиннерни демдеглевишаан, хөй-хөй шүгүмчүлелдерни кылганнар. Аныяк чогаалчы М. Кенин-Лопсаңның «Чүгүрүк сарала» деп романының дугайын ап көрээли. Ол дээрге чаңгыс аай сюджет шугуму чок, бажындан ужунга үндүр төнчү мөзү-шынарлыг маадыры чок «чогаал» болган. Элдеп чүве чүл дээрге, ол романның маадыры кижи эвес, а аът болуп турар, ийе харын — аът. Ол дээрге романга хиндөмейлежир-даа чүүлү чок. Ол хирезинде-ле авторга ол четпестерни айтырга, тооп көрбес болгаш романым белен, чугаалажып көргеш парланар дээрден өске чүве чугаалавас. Бо дугайын илеткелчи-даа, профессор А. Пальмбах-даа тодаргайы-биле чугаалааннар.

Амгы үениң амыдыралын бижип көргүзери — чечен чогаалдың кол айтырыы дээрзин А. Калзаң чугаалаан. Ооң-биле кады элээн шүгүмчүлелдиг саналдарны ол берген. Ылангыя бистиң область солуннарынга сөөлгү үеде куду шынарлыг шүлүктер парлаттынып турар апарган, шупту бир аай хевирлиг, уранчечени четпес. Чечен чогаал очулгазының дугайында илеткелчиниң чүнү-даа чугаалаваанын ол шүгүмчүлээн. Литература шүгүмчүлели бисте мырыңай хожудап турар. Чогаалчылар эвилелиниң салбыры ол талазы-биле кичээңгей салбаан. Ылангыя семинар чергелиг чүүлдерни чорутпастаан.

Чогаалчы, критик, редактор чарылбас өннүктер болур ужурлуг, а бисте ындыг эвес, бисте олар ботботтарын билишпестер. Ооң-биле кады бичии уругларга чогаалдар бисте ам-даа эвээш. Чаш уругларга тааржыр ёзулуг хөглүг, өөрүшкүлүг, чараш ырлар, шүлүктер чок. Уругларның назы-харының аайы-биле номнар үндүрерин база бодаза херек, чижээлээрге, школа назыны четпээн, школа назылыг уругларга, элээди назылыг школачыларга барымдаалап, чогаалдарны бижиири чугула. Бо дугайын шүлүкчү О. Сувакпит чугаалаан.

Хоочун башкы М. Биче-оол чогаалдың дылының дугайында чугаалаан. Чамдык чогаалдарның дылы чевен, словарь составы ядыы болгулаар чүүлдер бар. Ол колдуунда аныяк чогаалчыларга хамааржыр. Ооң-биле кады ном үндүрер чер номнарны грамматика, стилистика, редакторлаашкын талазы-биле алдагдалдарлыг үндүрер чүүл база бар дээрзин ол чугаалаан. База «Араттың сөзүнге» болгаш өске-даа чогаалдарга үндезилээш киносценария бижиир талазын бодаза чогуур деп бодалды ол илереткен.

Ном үндүрер черниң директору М. Делег санал бергеш, бистиң чогаалчыларывыстың боттарының бижээн чогаалдары кончуг эвээш деп чоннуң негеп турарын чугаалаан. Бөгүнгү дайынчы, чугула, амыдыралчы темаларга чогаалдар чок, ол дугайында чогаалчылар-даа, ном үндүрер чер-даа буруулуг. Ооң-биле кады уругларга номнар үндүрер талазы-биле ном үндүрер черниң «түреп» турарын ол демдеглээн. Ол чүл дээрге, бо талазы-биле тускай чогаалдар чок, а чогаалдар, номнар иштинден, чижээлээрге, тоолдар ушту алгаш парлап турар-дыр бис.

Хуралга оон ынай С. Тамба, С. Пюрбю, С. Сарыг-оол, С. Козлова, библиотека ажылдакчызы Степанова, артист Л. Севильбаа болгаш өскелер-даа база тодаргай саналдарны бергеннер.

Түңнелинде Тыва чечен чогаалды улам ынай хөгжүдеринче угланган тодаргай доктаалды хурал хүлээп алган.

Хуралдың ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары чогаалчы С. К. Тока киришкен.

* * *

Чогаалчыларның хуралы РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң Тыва салбырының бюрозун О. Саган-оол, С. Сарыг-оол болгаш Ю. Кюнзегеш составтыг кылдыр соңгаан. Салбырның харыысалгалыг секретарынга О. Саган-оол соңгуттурган.

С. САЛЧАК.

Херээженнер звенозунда

Эрзин районнуң «Мөрен» колхозунда эш Дензинмаага удурткан 22 кижи составтыг херээженнер звенозу июль айның сөөлгү чартыындан бээр сигең шөлүнге үргүлчү ажылдап келген. Звено август айның 20-ге чедир 331 тонна силосту, 336 кезек будук-бүрү чемни белеткээн.

Ында 68 харлыг Л. Норбу хүнде 150—200 кезек будук-бүрү чемни баглап келген. Ол звенода хөпээн сөөртүкчүзү В. Кыргыс, повар З. Долума, хол кадыры-биле сиген кезикчилери Ч. Серенмаа, Б. Маңаат олар боттарының ажыл нормаларын үргүлчү ажыр күүседип турарлар.

Колхозтуң баштаар чери мал чемнери белеткээр ажылга звенонуң идепкейлиг киржилгезин демдеглээн, ооң мурнакчыларынга өртектиг шаңналдарны база тывыскан.

С. ШИМИТ.

Өөредилгени амыдырал-биле сырый холбаштырар

Ханы, быжыг билиглер дээш

Бөгүн, сентябрьның 1-де, бистиң Төрээн чуртувустуң муң-муң школаларының эжии ажыттынар. Совет школа бүрүзүнүң эжиинде «Хүндүлүг-биле моорлаңар!» деп лозуң кызыл пөстерде агарты көстүп, эргим школачыларны, төрээн ада-иелери-биле чалап турар.

Бистиң уругларывыс кижи төрелгетенниң төөгүзүнде туруп көрбээн кайгамчыктыг үеде чурттап турар. Ол болза коммунизм тургузуушкунунуң бистиң чуртувуста калбартканының үези—алдарлыг чеди чылдың ийиги чылының онаалгаларын тургузукчу, чогаадыкчы, тайбыңга ынакшылдыг совет кижилерниң чедиишкинниг боттандырып турарының үези-дир. Бистиң Төрээн чуртувус чаа-чаа улуг тудуглар-биле шыптынган. Чурттуң булуң бүрүзүнде чаа-чаа завод, фабрикалар, улуг күчү-шыдалдыг электростанциялар, чаа-чаа школалар, школа-интернаттар, чаа-чаа яслилер болгаш уруглар садтары ажыглалда кирип турар.

Бүдүрүлгениң чорудулгаларын механизастааның, автоматчытканының уламындан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү улам бедип, совет кижилерниң алыр ажыл төлевирин кызырбайн тургаш, ажыл шагын кызырарын боттандырып турар. Чеди чылдың төнчүзүнде бистиң чуртувус делегейде эң-не кыска ажыл шактыг хүннүг болур. Бо чылдың октябрь бирээден эгелээш, совет кижилерниң шалың төлевиринден үндүрүг тырттары кызырлып эгелээр. Ынчангаш бо бүгү чүүлдер совет кижилерниң материалдыг чаагай байдалын, культурлуг деңнелин улам бедидеринге таарымчалыг чүүлдер болур-дур. Ынчангаш чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, улуг шүлүкчү В. Маяковскийниң дег, бистиң амыдыралывыс чурттаксанчыг-дыр, магалыг-дыр!

Мындыг кайгамчыктыг үеде чурттаар болгаш өөренири совет уругларның улуг аас-кежии ол-дур. Ынчаарга социалистиг Төрээн чуртуңарның мурнунга силерниң дорт хүлээлгеңер болза эртемнерниң үндезиннерин шудургу шиңгээдип ап, ханы болгаш быжыг билиглерни чедип алыры, бедик медерелдиг сагылга-чурумнуг болуру-дур.

Уругларның хөй кезии бо өөредилге чылын сес чылдыг, он бир чылдыг школаларга өөренир болгай. Ол школалар болза уругларга күш-ажылдың чаңчылдарын шиңгээдип алыр арганы бээр. Күш-ажыл кылырынга өөренген, политехниктиг билиглерни шудургу шиңгээдип алган кижиниң амыдыралга оруу ажык, делгем. Ынчангаш маңаа барымдаа кылдыр чижектерни чүгле бистиң школаның доозукчуларының амыдыралдан шилип алган оруктарын алырга-ла четчир. Чижээ, доозукчу Шуңней Күнзеңмаа районнуң үлетпүр комбинадында даараныкчылап ажылдай берген. Бүдүрүлгеге эки ажылдап тура, даараныглганың тускай техникумунга өөренирин ол аныяк даараныкчы шиитпирлеп алган. База-ла бистиң доозукчувус Дудераа ам Чадааның АТК-зында чолаачылап кирген. Ол оол кызымак ажылдап турар. Ынчаарга хөй-хөй доозукчулар районнуң колхозтарынче Тываның сураглыг хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры эш Ооржак Лопсаңчаптың оруун төлептиг эдерер дээш аъттаныпканнар. Ол болза келир үениң саанчылары, хойжулары, кадарчылары, куш, хаван, бора-тоолай фермаларының аныяк-чалыы, энергиялыг ажылдакчылары. Ол чаа күшке колхозчулар чоргаарланырлар.

Бистиң школаның өөреникчилери, чурттуң школаларының өске бүгү өөреникчилери ышкаш, күш-ажылды кылып билириниң чаңчылдарынга, күш-ажыл кичээлдеринге, техниканы башкарып билириниң мергежилдеринге өөренип ап, политехниктиг билиглерлиг болурунче улуг сундугуушкуннуг боп турар. Школаның бүдүрүлге бригадазында үстүкү класстарның өөреникчилери хаара туттунган. Оларның иштинде Ооржак Өлчеймаа, Куулар Чичилдей, Ооржак Мочак-Хаай, Монгуш Зина болгаш өскелер-даа ёзулуг билдилиг ажылдап турарлар. Школаның септелгезинге, автогаражты, күш-культура залын тударынга өөреникчилер боттары колдап киришкеннер. Ол ышкаш интернатта, столоваяда, школада бот-хандырылгалыг ажылды өөреникчилер боттары кыла бергеннер. Бо болза өөрүнчүг үре-түңнелдер-дир.

Бо чылын Москва хоорайга башкыларның Бүгү-россия съездизи болган. Ол болза совет школаның дугайында, уругларның башкыларының дугайында, өөреникчилерни совет эртемниң үндезиннеринге, ылаңгыя күш-ажылчы чаңчылдарга, политехниктиг билиглерге өөредирин улам шыңгаржыдар дугайында партияның болгаш чазактың улуг сагыш салыышкынының база бир илерээшкини ол.

Октаргайның делгеминче бистиң эдеринчи кораблививис ужуп үнгеш, дедир чедиишкинниг ээп чанып келген. Ол болза делегейге көстүп көрбээн чедиишкин. Совет эртем-техниканың шак ындыг улуг чедиишкининиң үнелеп билирде, совет школачы бүрүзү, черле ынчаш, аныяк оол, кыс бүрүзү күш-ажылды кылып билир кылдыр дадыгар, политехниктиг билиглерни шиңгээдип алыр ужурлуг.

К. Б. ДОЛГАР,
Х. С. БЮРБЮ,
РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкылары, Чадаана хоорайның № 1 ортумак школазы.

Чогаадыкчы ажылдап тургаш...

1960—1961 өөредилге чылының эгезинден эгелээш Суг-Аксы ортумак школа бүгү-нити күш-ажыл болгаш политехника өөредилгелиг он бир чылдың школазы кылдыр эде чаартынып турар. Ынчангаш бо өөредилге чылында бистиң школа чаа өөредилге программазын боттандырып чорудар.

Школаны эде тургузар дугайында партияның болгаш Совет чазактың сөөлгү үеде ап чорудуп келген улуг ажыл-хемчеглериниң ачызында, өске бүгү совет школалар ышкаш, бистиң школаның амыдырал-биле харылзаазын быжыглаарының, өзүп орар салгакчыларга политехниктиг билиглерни шиңгээдириниң, оларга күш-ажылдың практиктиг чаңчылдарын өөредириниң шак ол улуг базымынче белеткел ажылдарын, хамыктың мурнунда, школаның материалдыг баазазын быжыглап, улгаттырарындан эгелээн. Ол сорулга-биле баштайгы ээлчегде школаның бажыңын алгыдып, алды класстарның немей тудуун боттандырган. Ол ышкаш күш-ажыл кичээлдерин, электротехника болгаш машина өөрениринин уроктарын чорударынга таарымчалыг чаңгыс-аай хевирниң мастерскаязын, автогаражты, бора-тоолай фермазын школаның башкыларының болгаш өөреникчилериниң күжү-биле кылып алган бис.

Школаның материалдыг баазазын шак ынчаар калбартырынга школада партия организациязының секретары, орус дылдың болгаш литератураның башкызы Е. К. Савина, школада профгруппорг, математика башкызы П. А. Менягихина, ол ышкаш башкылар Н. П. Шоева, М. А. Салчак, М. К. Панина, М. М. Тас-оол, өскелер-даа улуг киржилгелиг болганнар.

Өөредилгени амыдырал-биле тудуш харылзаалыг чорударын, ынчангаш өөреникчилерни күш-ажылдың чаңчылдарынга школачы чылдардан-на өөредирин школаның дирекциязы болгаш партия организациязы эң чугулага көрүп турар. Ынчангаш школаның интернадының септелгезин чорударынга башкылар, ажылчыннар-биле кады өөреникчилерни хаара тудуп кииритирер ажыл сөөлгү үеде шуут чаңчыл болган. Мурнунда чылдарда өөреникчилер септелге ажылынга ындыг-да туражок киржип турган болза, ам олар чүгле септелгениң үүрмек ажылдарын кылып турар эвес, харын септелгениң нарын, берге, улуг чарыгдалдар, күш-ажылга быжыг мергежилдер негеттинер ажылдарны кылырынга киржип турар апарганнар. Бо чайын школаның ажылчыннары-биле кады өөреникчилер боттары 1500 дөрбелчин метр ажыг штукатур ажылын шынарлыг кылып шыдааннар. Ынчаарга тоску класстың өөреникчизи Ховалыг Маадыр-оол малярның мергежилин хандыр шиңгээдип алганын септелгениң үезинде көргүскен. Ол 400 дөрбелчин метр черге будуушкунну шевергин болгаш бедик шынарлыг чорутkан. Бистиң өөреникчилеривис штукатуржунуң болгаш малярның талазы-биле разрядтарын шиңгээдип алырының чаңчылдарын практика кырынга өөренип ап турарлар.

Күш-ажыл болгаш политехниктиг өөредилгени боттандырарының чугула оруу—школаның материалдыг баазазын экижидери-биле эрткен чылын база улуг ажылдарны боттандырган. Чүл дээрге, бо чылын школаның бус-биле чылыдарының чугула айтырыы шиитпирлеттинген. Ол ышкаш школа бодунуң эргезинге бичии электростанцияны, өрүмнээриниң болгаш токарьлаарының станоктарын садып алган. Ол ышкаш облононуң дузаламчызы-биле дизельдиг тракторну, автомашинаны база алган. Школаның материалдыг баазазын ынчаар тургусканының ачызында бистиң школада физиканың, химияның кабинеттери бүрүн дериттинген.

Үстүкү класстарның өөреникчилеринден өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазы бистиң школада тургустунган. Ол бригада кожавыста Киров аттыг колхозтуң шөлүнде ажылдап турар. Бо чылын ол бригада 35 гектар черде чаагай үнген кукурузаны, 12 гектар черде тараа культураларын, 3 гектар черде ногааларны ажаап өстүргеннер. Баштайгы дүжүт алдынган. Чоокта чаа бистиң өөреникчилеривис бир тонна огурецти райпога дужааганнар. Удатпас капустаның, морковьтуң база өске-даа ногааларның дүжүдү ажаап алдынар. Часкы тарылганың, күскү ажаап алыышкынның үезинде бистиң өөреникчилеривис тракторларны, сеялкаларны, комбайннарны боттары башкарып, өөредилгени күш-ажыл-биле холбаштырып, харын кичээлдерге алган теоретиктиг билиглерин практика кырынга быжыглап алганнар. Өөредилгени амыдырал-биле, дорт чугаалаарга, ниитилелге, совет кижилерге ажыктыг материалдыг чүвени бүдүрүп турар ажыл-ишчилерниң чогаадыкчы болгаш тургузукчу күш-ажылы-биле ынчаар холбаштырганы болза оларга материалдыг чүвени бүдүрүп турар күш-ажылдың өөрүшкүзүн берген. Ынчангаш бистиң өөреникчилеривис күш-ажылга ынак кылдыр кижизиттинип турарлар. Чижекке, ийи чыл бурунгаар бистиң школаны дооскаш «Тыва даг-дүгү» комбинат тудуунга ажылдап киргеш, ам областа мурнакчы дашчылар болгаш тудугжулар кылдыр сурагжый берген Хензиг-оол Доңгакты, Тапыл Ооржакты, Баир болгаш өскелерни-даа айтырга четчир.

Бо өөредилге чылында бистер үстүкү класстарның өөреникчилеринге көдээ ажыл-агый талазы-биле тускай мергежилдерни берип, оларның комбайнерлер, трактористер, сеяльщиктер, тараажылар, малчыннар болуп алырынга, ол ышкаш электротехника болгаш машина өөрениринин талазы-биле быжыг болгаш ханы билиглерлиг, күш-ажылга тура-соруктуг кижилер болурун чедип алырын бирги черге чугула сорулгага көрүп турар бис.

Бистиң ажылывыста үстүнде чедиишкиннерден аңгыда четпестер ам-даа бар. Чүл дээрге класстар чедишпезиниң ужурунда бистиң школавыс ам-даа ийи ээлчег-биле, кежээки школаны немээрге үш ээлчег-биле ажылдавышаан. Ол ышкаш биске чаңгыс-аай хевирниң бүрүн дериттинген интернады база негеттинип турар. Ынчангаш сорулга болза, бо четпестерни чоокку үеде узуткап, өөреникчилерни ханы билиглерлиг, бүгү-тала болбаазырангай кижилер кылдыр белеткээри болур. Ынчангаш Коммунистиг партияның бистерге, башкыларга идегеп бергени өзүп орар салгакчыларны коммунизм ёзузунга кижизидериниң харыысалгалыг херээн чедиишкинниг боттандырарының аргалары бисте бар. Ындыгның ужурунда бистиң сорулгавыс болза, чаа ёзу-биле, чогаадыкчы ажылдаары болур.

И. ШОЕВ,
Сүт-Хөл районнуң Суг-Аксы ортумак школазының директору.

Чарылбас өңнүктер база катап чаңгыс черге өөренирлер.

Фотоэтюд.

ШКОЛАЧЫЛАРГА ЧАА, УЛУГ БЕЛЕК

Боттарының инициативазы-биле школа тудуун чорудар дугайында Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозтуң колхозчуларының эгелекчи үлегерин деткип, боттарының күсели-биле школалар тудуун калбартыр дугайында облкүүскомнуң үндүрген шиитпирин бистиң колхозтуң колхозчулары улуу-биле чүүлдүг деп көргеш, боттарының күсели-биле чаа школаны тударын шиитпирлээн.

Ынчангаш колхозтуң тудуг бригадазының бригадири эш Серендолга удурткан бызаңчылар чаа школаның тудуунче кирипкеннер. Бызаңчылар эртен чеди шак четпээнде ажылдап киргеш, ажыл шагын орай кежээде барып доозуп турганнар. Шак ынчалдыр шалыпкын, кызымаккай ажылдааның түңнелинде, ийи неделя хире хонук эрткенде, 160 кижи өөренир чаа школаның тудуунуң ханазы дораан-на тургустуна берген. Оон соонда крышазын кылырынче кирипкен.

Чаа өөредилге чылында бистиң колхозчуларның ажы-төлү делгем, чырык, хөй өрээлдерлиг, узун коридорлуг чаа школаны белекке алганнар. Школаны туткан шынары дыка эки, көрүштүг чараш. Ол школаны колхозтуң сес чыл школазы кылдыр эде тургускан. Бир эвес школаның өртээ санаар болза, 356 муң рубль ажа бээр. Бо хире хөй муң рубль өртектиг школаны бистиң колхозчулар боттарының күсели-биле тутканнар. Школаны чаа өөредилге чылында ажыглалга киирер дээш, колхозчу бызаңчыларның карак кызыл ажылдааның онзалап демдеглээр ужурлуг. Ылаңгыя колхозтуң мурнакчы бызаңчылары эң-не кызымак ажылдап хүн нормазын ушчок ажыр күүседип турганнар.

Бөгүн, сентябрь 1-ниң эртенинде, холдарында сумкалар туткулаан шевергин кеттинген школачылар чаа школаның хериминиң иштинче шуужуп, колхозчу ада-ие, төрелдерниң боттарының күсели-биле тудуп берген школазының эжиин ажыдып киргеш, парталар артынга олурупканнар. Аас-кежиктиг совет чаштарның хөглүг ыры-шоору, оюн-каткызы чаа школада диңмирей берген.

В. ТАМДЫҢ-ООЛ,
Тожу район, «Совет Тыва» колхозтуң даргазы.

ӨӨРҮП ТУРАР БИС

Мээң кыстарым Бичен биле Тамара дээди өөредилге черлеринче өөренип кирипкеннер: Бичен «Кызылдың башкы институдунче, Тамара Иркутскиниң эмчи институдунче, а Анна Кызылдың башкы училищезинде өөредилгезин база уламчылап кирипкен. Ынчаарга уругларым Саара биле Яков, Уукай төрээн колхозунуң школазында өөренип кирипкеннер. Чаңгыс өг-бүледен ынча кижи өөренип чоруп турар шак ындыг магалыг үеде чурттап турар ава мен.

Ынчаарга хөй уругларның иези—«Маадыр ие» деп орден эдилээн, бодуун колхозчу мээң уругларым чүгле өөренип турар эвес, харын улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар. Оглум Тадар-оол ийи чыл мурнунда Ленинградтың политехниктиг институдун чедиишкинниг дооскаш, Тываның аар-үлетпүрүнүң эге-үндезининиң бирээзи—«Тывакобальт» комбинаттың тудуунда инженерлеп ажылдап турар. Амгы үеде ол оглум Свердловскиде эртем практиказын эрттирип турар. База бир уруум Белекей Кызылдың садыг школазын дооскаш, Хөндергей школазында поварлап, бичии чаштарга амдан-сүүзүннүг чемнерни белеткеп берип, чоннуң херээнге бодунуң күш-ажылчы үлүг-хуузун киирип турар. Ол ышкаш оңгу классты дооскан оглум Николай бүдүрүлгеге ажылдаарын шиитпирлеп алган.

Мээң уругларымның эртем-сургуул чедип ап турар ол өөрүшкүзү—мээң база улуг өөрүшкүм. Уругларывысты ол-бо өөредилге черлеринче үдеп тура, колхозта хөй мал фермазында ажылдап турар өөм ээзи—Саңгыр-оол Монгуш-биле ийилээ коммунизмниң аныяк тургузукчулары бичии чаштарның дугайында Коммунистиг партияның, Совет чазактың ала сагыш-салыышкынынга чүректиң ханызындан улуг өөрүп турар бис.

Д. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчик районнуң «Кызыл тараачын» колхозта хөй уругларлыг ие.

42

ЧАА ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫ-БИЛЕ

Чаа өөредилге чылы бүгү чурттаагы дег, совет Тываның башкыларының болгаш школаларының амыдыралынга улуг чугула болуушкуннар-биле холбашкан. Бо чылдың июльда болган башкыларның Бүгү-россия съездизинге школаларны эде организастаарының бирги чылында кылдынган улуг ажылдарны түңневишаан, бо улуг чаагай херекке башкыларның чаагай күш-ажылын бедии-биле үнелевишаан, моон соңгааргы сорулгаларны тодаргай айыткан.

Башкыларның Бүгү-россия съездизинге СЭКП ТК-ның РСФСР талазы-биле Бюрозунуң, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг чагаазында мынча дээн: «Коммунизм тургузуушкунун калбартып чорударының үезинче ССРЭ-ниң эгелеп кирген чоруу школаның болгаш башкыларның мурнунга улам-на улуг чаагай сорулганы — күш-ажыл дээрге бирги амыдыралчы негелде болур, бүгү тала-биле билиглиг болгаш белеткеттинген кижилерни, коммунистиг ниитилелдиң медерелдиг кежигүннерин кижизидерин оларга дааңдырып турар. Бистиң школавыс болза өөреникчилерге ниити болгаш политехниктиг билиглерни бээр, оларны Төрээн чуртка кызыгаар чок ынак болурунуң, социалистиг патриотизмниң, пролетаржы интернационализмниң болгаш улустарның найыралының, күш-ажылды ханызы-биле хүндүлээриниң ёзузунга болгаш хөй-ниитиниң ажылынга киржиринге кижизидер хүлээлгелиг».

Бо болза бистиң школаларывыстың болгаш башкыларывыстың мурнунда салдынып турар эң чугула сорулга болур. Улус өөредилгезиниң системазын эде тургузар талазы-биле эрткен өөредилге чылында бистиң областың школалары партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының дузазы-биле баштайгы улуг базымны кылган дээрзин сеткил ханыышкын-биле демдеглээр херек. Чамдык школаларның материалдыг баазазы быжыккан болгаш бүгү-ле 1—5 класстар өөредилгениң чаа планы база программалары-биле ажылдап турганнар. Чамдык школаларда бүдүрүлге өөредилгезин чорударда эргежок чугула дериг-херекселдер-биле дериттинген өөредилге мастерскаялары болгаш таарымчалыг дуржулга шөлдери бар болу берген. Ындыг школаларга Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажы, Эрзинниң Бай-Даг, Сүт-Хөлдүң Суг-Аксы, Бии-Хемниң Туран, Чадааның болгаш Шагаан-Арыгның база Кызыл хоорайның № 1, 2 ортумак школалары хамааржыр. Ол ышкаш эде тургузуушкун-биле холбашкан нарын, берге айтырыгларны шиитпирлээринге чогаадыкчы бодал-биле ажылдап, хөй-хөй кужениишкинни үндүрүп турар билдилиг организакчы кадрлар бисте бар апарган. Оларга школа директорлары эштер Шоев, Селина, Күнчүң болгаш оон-даа өскелерни киирип болур.

Школаларга өөреникчилер эртемнерниң үндезиннерин ханызы-биле шиңгээдип албышаан, күш-ажылга чаңчыгып, янзы-бүрү тускай мергежилди чедип ап турарлар. Ол дугайын бо чылдың июль айда Кызылга ажыттынган уругларның 8-ки техниктиг болгаш чогаадыкчы ажылының делгелгези тодаргай көргүскен. Аңаа Улуг-Хемниң, Кызыл хоорайның, Каа-Хемниң, Бии-Хемниң школаларының өөреникчилериниң хол-биле кылган ажылдары бедик үнелелди алган.

Ынчалза-даа областың школаларының өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарында болгаш оларның материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле ажылдарда улуг четпестер бар дээрзин эрткен өөредилге чылының түңнелдериниң дугайында айтырыгны чугаалажып тургаш, чоокта чаа СЭКП обкомунуң бюрозу демдеглээн. Эрткен өөредилге чылында областың школаларындан ниитизи-биле 2500 хире өөреникчилер багай өөренген. Ол ышкаш школачыларның өөредилгезин каггаш, чанар чоруу чамдык районнарда база-ла эвээш эвес боп турар. Ындыг байдалдар Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Улуг-Хем районнарда дыка хөй. Оон-биле холбаштыр чамдык школаларда башкылаашкынның деңнели ам-даа куду, өөредилге-кижизидилгелиг ажыл сандаргай байдалда турар. Ол болза чамдык школа директорларының кошкак негелделиин, облононың болгаш районоларның талазындан инспекция ажылын болур-чогууру-биле тургуспааның херечилеп турар. Бо талазы-биле облоно ам-даа шиитпирлиг хемчеглер албайн турарын миннип чугаалаар херек.

1960—1961 чаа өөредилге чылында школаларга өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың деңнелин улам бедидери, оларның материалдыг баазазын быжыглаары, политехниктиг өөредилгени күштелдирери башкылардан болгаш улус өөредилгезиниң ажылдакчыларындан негеттинип турар. Бистиң чамдык школаларывысты эде тургускан. Эрткен чылын ажылдап турган 7 он бир чылдыг школаларга немештир Кызыл-Мажалыктың, Чыраа-Бажының, Суг-Аксының, Самагалдайның, Сарыг-Сепниң болгаш Кызылдың № 1, 3, 7 ортумак школалары он бир чылдыг кылдыр эде тургустунган. Оларның сөөлгү ужу хоорай школаларының хевири-биле, а өскелери, көдээ школаларның планы болгаш программазы-биле ажылдаар. Область бүгү-ниитиниң сес чыл өөредилгезин боттандырарынче бо чылдан эгелеп кирипкен. Эрткен чылын 8 чыл школаларының саны 10 катап өскен, а бо чеди чылда ындыг школалар бүрүнү-биле четчележир.

Чаа эгелеп турар өөредилге чылында бистиң чамдык школаларывыс чаңгыс ээлчег-биле кичээлдээр аргаларны алган. Ынчалза-даа бисте дыка хөй школалар ийи ээлчегде, а чамдыктары үш ээлчег-биле кичээлдээр чоруктар ам-даа бар. Ынчангаш келир өөредилге чылында школаларның чаңгыс ээлчег-биле кичээлдээр аргазын чедип алыр дээш бүгү хемчеглерни алыры улус өөредилгезиниң органнарының база СЭКП райкомнарының болгаш райкүүскомнарның чугула сорулгазы болур. Бо чугула ажыл-херектерни чорударынга колхозтарның болгаш совхозтарның база бүдүрүлге черлериниң инициативтиг ажылдары негеттинер дээрзи чугаажок. Бо талазы-биле Тожу районда эш Дамдын-оол даргалаан «Совет Тыва» колхозтуң школа ажылынга эки хамаарылгазын демдеглээри эргежок чугула. Ол колхозтуң тудугжулары бо чылын боттарының күжү-биле 160 өөреникчилер өөренир школаны туткаш, ажыглаалга киирген.

√Чаа өөредилге чылынга холбаштыр эрткен чылдагызы дег тыва школаларның бирги класстарынга орус дылдың башкылаашкынын тыва башкылар чорударын, дөрткү класстарга эртемнер аайы-биле чорудар системаны кииргени, чедиги класстарга химияны, биологияны, географияны, практиктиг кичээлдерни болгаш физкультураны орус дыл кырынга башкылаарын чедип алган чорук моон соңгаар өөреникчилерге ханы быжыг билиглерни бээр талазы-биле улуг кичээнгейлиг болгаш харыысалгалыг ажылдаарын башкылардан негеп турар. Областың бүгү ортумак болгаш сес (чеди) чылдыг школаларының өөреникчилери бүдүрүлге өөредилгезиниң талазы-биле кичээлдерни чорударда районнарның онзагай байдалдарын база уругларның боттарының күзел сонуургалын барымдаалап тургаш чорудары чугула.

Школаларда 5—8 класстарның бүдүрүлге практиказын эрттирер материалдыг баазаны быжыглаар талазы-биле ажылдарны амдыгаадтан эгелээр болгаш школа чанының дуржулга участоктарын калбартыр ужурлуг. Өөредилгениң чаа программалары болгаш планы бар болза-даа чамдык өөредилге номнары эргижирей берген ужурунда оларның-биле дүүшпес чүүлдер ам-даа хөй. Ынчангаш башкылар олар-биле ажылдаарда янзы-бүрү солун, сеткүүлдерде бижиттинген чүүлдерни ажыглап, эргижирээн чүүлдерни шүгүмчүлелдиг ёзу-биле көрүп, чогаадыкчы бодалдар-биле ажыглаары эргежок чугула.

Класс удуртукчуларының болгаш башкыларның ажылының дугайында ай, улуг, чыл төнчүзүнде отчёттар кылыр чорукту бо өөредилге чылында солаан. Ынчангаш тодаргай педагогиктиг сорулгаларны шиитпирлеп турарының дугайында оларның илеткелдерин дыңнап, бодунуң хууда дуржулгазынга болгаш хайгааралынга үндезилеттинген школа ажылын экижидеринге холбашкан кыска бижимел саналдарны эргежок чугула тавырылгаларда класс удуртукчуларындан болгаш башкылардан негеп турар. Ажылдың чамдык айтырыгларының талазы-биле директорларның (эргелекчилериниң) отчёттарын улус өөредилгезиниң талазы-биле айтырыгларны чугаалашкан хуралдарга, чер-чер Советтериниң күүскомнарынга, ылаңгыя чоннуң мурнунга дыңнап турары чугула. Ол чорук болза, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды удуртурунуң деңнелин бедидер.

Аныяк салгакчыларның өөредилгезин ниитилелге ажыктыг бүдүрүкчү күш-ажыл-биле холбаштырып тургаш, оларга амыдыралче шын орукту айтып бээр хүндүлүг болгаш харыысалгалыг сорулганы совет школаның мурнунга Коммунистиг партия салып келген болгаш салып-даа турар. Ол хүндүлүг болгаш харыысалгалыг сорулганы бистиң школаларывыс база башкыларывыс, партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, бүгү хөй-ниитиниң, төрелдерниң дузазы-биле бо өөредилге чылында чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаар дээрзинге чигзиниг турбас.

М. ДАМДЫҢЧАП,
областың улус өөредилге килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

Бистиң 7 харлыг, аас-кежиктиг бичии чаштарывыстың амыдыралынга бөгүн кайгамчык улуг болуушкун болган. Олар өөренир клазының эжиин бир-ле дугаарында ажып, школага эртемнерни шиңгээдип алырының делгем чаагай оруунче эгелеп кирип турарлар.

ЧУРУКТА: Кызылдың № 7 школазының парталар артынга эң-не баштай олурупкан бирги классчылары.

Фото В. Лутковтуу.

Бүдүрүлге чөвүлел хуралының ролю

Бүдүрүлгениң удуртулгазынга болгаш ооң ажыл-чорудулгазынга ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны улам-на хөйү-биле киириштирериниче угланган партия болгаш чазактың шиитпирин ёзугаар улуг-улуг бүдүрүлгелерде доктаамал ажылдаар бүдүрүлге чөвүлел хуралдары тургустунгулаан.

Областың типографиязында ол чөвүлел хурал 23 кижи составтыг ажылдап турар. 7 кижиден тургустунган ооң президиумунда партия, комсомол, профэвилел организацияларының, администрацияның төлээлекчилери кирген, президиумнуң ажылын эш Шадрин удуртуп турар.

Комиссия бо чылдың январьда бадылаан планынга техниканың болгаш ажылчыннарның чамдыкта ажыл чок халас тура бээр чоруун узуткаар дугайында айтырыгны киирген. Ооң болдунар чылдагааннарын илередип, ону чайладыр талазы-биле саналдарын киирер кылдыр комиссияның кежигүннерин тус-тус цехтерге быжыглаан чорук эки түңнелдиг болган.

Чижээ, парлаар машинага киирген арыннарга катап эдиглерни мурнунда бүдүн шакта болгаш ооң-даа хөй үеде чорудар турган. Ону болдурбас дээш арыннар белеткээр ажылга элээн дуржулгалыг өрүкчүлерни тургускулаан. Ооң түңнелинде парлаар машиналарның аңаа туруушкуну улуу-биле кызырылган.

Бүдүрүлгени 7 шактыг ажыл хүнүнче шилчидеринге хамаарышкан улуг ажылды чөвүлел хурал база чорудуп келген. Хүнде сес шак иштинде күүседип турганы ажылдарны чеди шакта эки шынарлыг кылдыр күүседир сорулга ажылчыннарның мурнунда тургустунган. Ону кандыг арга-биле чедип ап болурул? Бо дугайында хамыктың мурнунда бүдүрүлгениң шөлүн калбартыр, техниканы көвүдедир, техниктиг бөлгүмнерни организастап турган, бүгү ажылчыннарның мергежилин бедидер сорулгалар тургустунган.

Бүдүрүлгениң коллективи, ооң администрациязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары, бүдүрүлге чөвүлел хуралы-биле кады үстүнде сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлеп, кызырган шактыг ажыл хүнүнче шилчииириниң белеткел ажылдарын чорудуп турар.

В. МАГЕРЯ,
парторганизация секретары.

Эки эгелээшкин

Кызыл хоорайның чөөн талакы кезээнде чурттаалга сууру улам өзүп, чаа-чаа бажыңнар ай бүрүзүнде немежип турар. Аңаа 6 квартиралыг чурттаалга бажыңнарын боттарының күжү-биле тудуп алырын «Коммун-тудуг» септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыннары хүлээнгеш, ол хүлээлгезин эрестиг күүседип турарлар. Чижээ, комплексилиг бригаданың бригадири эш Салчак ол бажыңнарның бир квартиразының тудуун дооскаш, чоокта ынаар көжүп кирген.

Ам доостур четкен квартираларга чурттаарының магадылал талоннарын тудугжу эш Манаков, штукатуржу эш Ощепкова олар база алган. Бо ажылчыннар ол квартираларның тудуун боттарының күжү-биле эки шынарлыг чорудуп турар болгаш удавас ажыглалга киирерлер.

М. ВИКТОРОВ.

Дөрт буттуг «космонавтар»—Белканың болгаш Стрелканың хевирин Черже дамчыдып берип чораан телевизор установказы ийиги корабль-спутникке ажылдап чораан. Ол хевирлерни киноплёнкага бижидип ап турган. Оларның судалының болгаш тыныжының дугайында көргүзүглерни телеметрлиг системаның дузазы-биле албышаан, эртемденнер болза бо ыттарның аажы-чаңының болгаш чоруп чоруур байдалының өскерлиишкинин хайгаараар аргалыг болган.

Чурукта: Октаргайга ужудуушкунга Белканың аажы-чаңы. Кино-фильмден кадрлар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Күскү агарлаашкын

Улуг-Хем районнуң Ленин аттыг колхозунда хой агарлаашкыны организастыг эгелээн. Агарлаашкын эгелээнден бээр 1490 хойну кыргааш, оон 687 кг дүктү чидириг чокка алган. Ам колхоз 637 кг дүктү күрүнеге немей саткан.

Хой кыргыкчыларының агрегадын эш Седип-Балчир мерген удуртуп турар. Ол агрегатта 14 кыргыкчыларның күш-ажылын электрилиг машина чиигедип турар.

Кыргыкчылардан Х. Машпак-оол хүнде электри кыргылда-биле 45—50 хойну, О. Кыргыс, С. Биченей олар хол хачызы-биле хүнде ортумаа-биле 25—30 хойларны кыргып, шалыпкын кыргыкчылар болуп турарлар.

Колхозта агарлаашкын организастыг үргүлчүлевишаан.

К. УРАНГАЙ.

Кызылдың ыяш заводунуң № 2 участогунда станок ажылчыны эш И. Салчак чеди чыл планының ийиги чылының онаалдазын Октябрь байырлалынга чедир күүседир дээш хүн бүрүде нормазын 150 хуудан өрү күүседип турар.

Чурукта: эш И. Салчактың ажылдап турары. Фотозу **В. Лутковтуу.**

Четпестерни чайладыр

Аржаан суурда садыг черлерин көргеш, «суурнуң чурттакчылары садыг-биле эки-ле хандыртынгандыр» деп бодаар. Бо суурда үлетпүр бараанарының, аъш-чемниң, аяк-саваның магазиннери болгаш 2 ларёктар ажылдап турар. Оон аңгыда столовая, хлеб быжырар чер база бар. Бригадаларга, фермаларга, малчыннарга бараан чедирип садыглаар автолавка база чоруп турар. Садыгның четкизин калбартыр талазы-биле Аржаанда ажылчыннар кооперациязының баштаар чери элээн организастыг ажылдарны чоруткан, ам хлеб быжырар черниң чаа бажыңының тудуун доозуп турар.

Бо суурда садыг четкизи «Өөк» совхозтуң ажылчын, албан-хаакчыларын, ында школаның, кижи эмнелгезиниң болгаш культура-чырыдыышкын албан чериниң ажылдакчыларын, суурнуң чурттакчыларын үлетпүрнүң болгаш аъш-чемниң бараннары-биле хандырып турар. Совхозтуң ажылчын суурунда ажылчыннар кооперациязының, ооң садыг четкилериниң ажылында четпестерни болгаш магазинде, ларёктарда арыг-шевер сагыттынмайн турарын демдеглээр херек.

Ажылчыннар кооперациязы суурнуң чурттакчыларын бараан-биле үзүктелиишкинниг, эң ылаңгыя аъш-чем продуктулары-биле четпес хандырып турар. Аъш-чем магазининге, ларёктарга эът, саржаг, сүт аймаа үзүктелиишкинниг кирип, үр үе иштинде суурнуң чурттакчылары эът, саржаг, сүт, чигир садып албайн баргылаар. Аржаан суурнуң чурттакчылары июль, август айларда магазинден эът садып албаан болгаш чигирни Турандан, Кызылдан, колхозтарда магазиннерден чорук кылып, садып ап турганнар.

Бо ажылчыннар кооперациязының баштаар черинде, садыг четкилериниң садыгжыларында садыгның доктааттынган шагын барымдаалавас, магазиннерни, ларёктарны хаалгыг тургузар, садып алыкчыларны маңадыр чоруктар барын чурттакчылар хомудап турарлар.

Садыгның доктааттынган шагын хүн бүрү үреп турарын көргүзери биле чамдык барымдааларны демдеглээри чугула. Бир ларёктуң садыгжызы Красноярск хоорайже бодунуң хуузунда ажылын кылып чоруткаш, августуң баштайгы чартыында садыын ажытпаан, а база бир ларёктуң садыгжызы доктааттынган хүнүн үреп, август 13-те дыштаныр хүнде садыглааш, август 14, 15, 16 хүннеринде ларёгун хаап кааш, каттап чорүй барган болган. Шак мындыг байдалдар үргүлчү болуп, садыглар үр үеде хаалгыг туруп бээрин суурнуң чурттакчылары хомудап турарлар. А ажылчыннар кооперациязының баштаар чери садыгжыларның дилээн хандырып, хуузунда херээн кылып алырын чөпшээрепкеш, магазиннерни ийи-үш хүн, харында неделя-неделязы-биле хаалгыг тургузуптар чорук хөй.

Аржаан суурнуң ажылчыннар кооперациязының баштаар чери магазиннерни, ларёктарны бараан салып делгээринге таарыштыр кылбааны-биле садыгжылар хүлээп алган бараннарының хөй кезиин шала кырынга оваалап алыр ужурга таваржып, совет садыгның культуразын, арыг-шеверин сагывайн турарлар. Чижээ, аъш-чем магазининиң бажыңы бичии, продукт салыр чери кызы, магазинде аъш-чемни колдуунда-ла шала кырында оваалап каан, садып алыкчыларның хереглээн чемин хааржактарны ынай-бээр сайгарып тургаш, ам тып садып турар. Делгеп каан, бар аъш-чемниң өртек-үнезин көргүспээн, садып алыкчыларга таарымча чок байдал тургустунуп турар. Үлетпүр бараанының болгаш аяк-сава магазиннеринде база ларёктарда байдал аъш-чем магазини ышкаш садыгжыларга-даа, садып алыкчыларга-даа таарымча чок болуп турар. Столовайда буфет садыгның культуразын, арыг-шеверин база-ла сагывайн турар. Бо буфетте бар-ла аъш-чем аймаан, таапкыларның холуй салып каан болгулаар. Магазиннерниң, ларёктарның иштии хирлиг, малгаштыг, садыг кылыр прилавкаларының кыры довурактыг, саазын болгаш өске-даа херек чок чүүлдер ында-мында чер санай чыткылаар. Бо бүгүнү садыгжылар, аштакчылар, ажылчыннар кооперациязының баштаар чериниң ажылдакчылары херекке албайн турар.

Чоннуң хүн бүрүдеги хереглээри эът, сүт, саржаг, чигир болгаш өске-даа чем аймаан магазиннерге үзүктелиишкин чокка садарын Аржаан суурнуң чурттакчылары күзеп турар болгаш негеп турар.

А. АЛДЫН-ХЕРЕЛ.
Бии-Хем район.

Колхозта магазиннер

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» көдээ ажыл-агый артелиниң төвү—Булун-Терек суурда чаа делгем магазинни бо чылын туткан. Ам ооң иштики дерилгезин кылып турар 15 тудугжу херээженнерниң эш Көпеекке удурткан бригадазы ооң иштин малгаштап, чугайлаан. Ук магазин удавас ажыглалга кирер.

В. ЭДЕР-ООЛ.

• • •

Улуг-Хем районнуң «СЭКП-ниң XX съездизи» колхозунуң төвүнде № 5 көдээ магазинниң ажылы эш Ак-Көк ажылдап киргениниң соонда экижээн. Магазинниң иштии арыг-силиг, ында бар бараннарның өртээн бижээш, шевергин делгээн. Садыгжы эш Ак-Көк садып алыкчыларга эптиг-ээлдек болгаш оларның хереглээн чагыын күүседип, райпо складындан аъш-чем болгаш үлетпүр бараннарын үргүлчү эккеп турар. Ынчангаш бараан саарылгазының планын ол ай санында ажыр күүседип келген.

Д. ШУЛУУ.

Редакцияга ЧАГААЛАР

Бүрүүлүглардан төлеттирер

Тожу районда албан-организацияларның чамдык удуртукчуларының күш-ажыл хоойлузун сагывайн турарындан чамдык албан черлери улуг акша когаралдарга таваржып турар.

Районда профэвилел комитеттериниң дамчыштыр районнуң улус судунга дыка хөй хамаатылардан, оларны ажылындан шын эвес үндүргениниң болгаш кылган ажылының төлевирин төлевейн турарының дугайында хомудалдар келгилээн. Эрткен 1959 чылда 5326 рубльди албан организациялардан ажылчыннарга ажыл төлевирин төлевээн, база шын эвес черге ажылындан үндүргени дээш улус суду төледип берген турган болза, 1960 чылдың бирги чартыында безин шак ындыг байдал 7800 рубльге четкен. Моон алгаш көөрге, районда сөөлгү үеде күш-ажылдың хоойлузун шыны-биле барымдаалавас чоруктар бар.

Ажылдан шын эвес үндүрткен ажылчыннарга катап төлээр акшаны ук организацияның буруулуг болган удуртукчуларындан төледир деп чазактың доктаалында айтып турар. Ынчалза-даа Тожу районнуң чамдык организацияларының удуртур ажылдакчылары бо чүүлдү хажыдып, кажар аргаларны ажыглап турар. Эрткен чылын Тожу райпозунуң баштаар чери садыг килдизиниң эргелекчизинге ажылдап турган эш А. Топоеваны кандыг-даа барымдаа чокка ажылындан үндүрген. Ынчаарга улус суду эш Топоеваның хомудал билдириишкинин хынап көргеш, аңаа 20 ажыл хүнүнүң ажыл төлевирин төлеп бээр, ол-ла ажылынга катап киирер деп шиитпирлээн.

Райпо баштаар чери улус судунуң үндүрген шиитпирин 4 ай иштинде күүсетпейн келгени-биле, эш Топоевага 3489 рубльди төлеп бээр ужурга таварышкан. Ол ышкаш, Сыстыг-Хем көдээ Совединиң даргазы турган Баян-оол көдээ клубтуң аштакчызы эш Посохинаны чылдагаан чокка ажылындан үндүрген. Районнуң профэвилел комитединиң шиитпирин ёзугаар эш Посохинага көдээ Совет 696 рубльди төлеп берген. Шак мындыг таварылгалар бо чылын районнуң эмнелге черинде, Сыстыг-Хемниң ыяш ажыл-агый участогунда база бар.

Күш-ажылдың хоойлузун албан черлеринге, бүдүрүлгелерге шыңгыызы-биле сагып, хамаатыларның күш-ажылының камгалалын улам ыңай быжыглаары — чоннуң материалдыг байдалын улам экижидеринге идиг болур.

И. ДАРЫЙГЫ,
суд күүсекчизи.

Чоннуң бараан хандырылгазын экижидер

Ак-Довурактың ажылчын суурунуң чурттакчы чону хүн келген тудум-на көвүдеп, ында садыг четкилери улам калбарып турар. Ынчалза-даа садыг ажылын шын организастап, ону кадрлар-биле хандырар дугайында ажыл ам-даа чедир тургустунмаан. Ылаңгыя аъш-чем болгаш үлетпүр бараннарын тус-тус магазиннерге азы оларның салбырларынга аңгылап садарын боттандырбаан. Ооң уламындан чамдык магазиннерге кижи кончуг эвээш турда, өскелеринге садып алыкчылар «чудурук сынар чер чок» кылдыр сыңмарлашкан турар. Маңаа төп аъш-чем садыының бир салбыры барымдаа болур. Ында чоннуң хүн бүрү хереглээр аъш-чем продуктулары делгеттинген. Ону садып алыр дээш келген кижи үр үе иштинде ээлчегге турар ужурга таваржыр. А ол магазинниң чанында ийи ларёкка кижилер эвээш баар. Оларда хүн бүрүнүң хереглелдиг аъш-чемнериниң чогу оон илдең. Ол ышкаш, ол ларёктарның садыгжылары чогуур шактарында садыглавайн, боттарының күзели-биле ажылдап турар.

Сөөлгү үеде аъш-чем магазининиң продуктулары шуут ажыглаттынмас болган. Чижээ, дузап каан балыктар чыдаан, сүт ажаан, кат-чимис, ногаа аймаа үрелген болур. Садыгжы кадрлар-биле ажыл багай тургустунган. Аъш-чем, эт-херекселдер магазининге, ларёктарга садыгжылар хөй удаа солушкулаан. Оларның солчуп турарының кол чылдагааны—садыг талазы-биле тускай эртем чок болгаш самчыгдакчы кижилерниң кирип турарында, база магазин эргелекчилерин өй-шаанда хынап көрбезинде.

Айыттынган четпестер үр үеде уламчылап келген. Ындыг турбуже, тудугнуң администрация чери, партия болгаш профэвилел организациялары бо талазы-биле кандыг-даа хемчег албайн турары хомуданчыг.

А. ЧИЧААН-ООЛ.

Арыг-шеверниң чурумун сагыыр

Кызылдың сүт заводунуң девискээринде чуунду төгер черлерде арыг-шеверниң чурумун сагывайн келген. Сүт продуктуларының артынчыларын таварышкан-на черинге хамаан чок төп турар. Ынчангаш заводтуң девискээри сөөлгү үеде дыка хирленип бокталган. Сүт кудар саваларны болгаш өске-даа чүүлдерни өй-шаанда чугбайн турар таварылгалар эвээш эвес.

Бо четпестерни дарый чайладырынче угланган боттуг хемчеглерни заводтуң дирекция чери (эш Ананьин) болгаш областың аъш-чем үлетпүрүнүң эргелели (эш Маркин) ап чорудар ужурлуг.

О. ЛАМА.

Атеисчи пропагандистерге дузаламчы

Ай, Хүннүң „туттурары“

I. ДЭЭРНИҢ «ТЫВЫЗЫКТАРЫ»

Бурунгу үеден бээр-ле Дээрниң дыка хөй болуушкуннары кижилерни кайгадып, коргудуп чораан. Улустуң хоозун тоожулары Дээрни бурганнарның, өлген бурунгуларның сүнезиннериниң чурту кылдыр санаар турган.

Бот-боттарындан шуут ылгалдыг ийи делегейниң—Дээр болгаш Черниң дугайында шын эвес билиг шагда-ла төрүттүнген болгаш быжыккан.

Ынчалза-даа кижилер боттарын дескиндир турар делегейни магадап тура-ла билиглерни чыып эгелээн. Ону амыдырал боду негеп келген. Бойдус-биле демиселдиң болгаш күш-ажылчы ажыл-чорудулгаларның үезинде кижиге эртем билиг улам-на хөйү-биле мөөңнелип турган. Дуржулгага бойдустуң болуушкуннарын болгаш хоойлуларын бүгү талазы-биле өөренип көөрүнге үндезилээш, эртем өртемчей дугайында шажынчы даап бодаашкыннар шупту хоозун мегелер бодал-дыр, а бойдуста бүгү чүвелер хоойлу ёзугаар болдунуп турар болгаш боттуг чылдагааннарлыг болур деп көргүскен.

II. ХҮННҮҢ БОЛГАШ АЙНЫҢ КАРАҢГЫЛААРЫ (ТУТТУРАРЫ)

Айның болгаш ылаңгыя Хүннүң караңгылаашкыны (туттуруушкуну) эрте бурун үеде улустарның сүзүглелдиг коргуушкунун болдуруп турган. Кажан аяс хүндүс-ле Хүн кара шырым-биле шыптынгаш, хеп-хенертен дүн дүжүп келир Хүннүң ындыг долу караңгылаашкыны «бурган килеңиниң» демдээ кылдыр санаттынып, хөй-хөй кижилер аажок халаптыг чоруктарны: аш-чутту, хорамчалыг аарыг болурун, дайынны манаар турган. Хүн караңгылаашкынының (туттуруушкунунуң) үезинде улустар «чырыктың төнчүзүн» манап, өлүмге удаа-дараа белеткенип тургулаан.

Чаңгыс-ла черге Хүннүң долу караңгылаашкыны кончуг хаая — ортумаа-биле 300—400 чыл болгаш таваржыр. Моон ужурунда кижилерге ол дээрге чүгле «билдинмес» чүве эвес, а харын бир-ле дугаар көстүп турар чүве болуп турган. Хүннүң караңгылаашкыны дүрген эрте бээр болгаш улуска кандыг-даа хора чедирбес деп чүвени кым-даа амыдыралында бүзүреп көрбээн турган.

Эрткен чүс чылдарда Японияга болгаш Чөөн чүктүң өске-даа чурттарынга мындыг бүзүрел дыка нептерээн турган: өй-өйде Хүнче хүндүскү чырыкты сырар дээш аажок улуг амырга-моос халдай бээр, ол күчүтен бодунуң мага-боду-биле Хүннүң херелин дуглай бээрге ынчан черге караңгы дүжүп келир; ол караңгылаашкын хүрешке шаа төнген амырга-моос Хүннү каггаш, чорүй баргыжеге чедир караңгылаар чүве дижип турган. Ол даап бодаашкынга улус бүзүреп, тоолчургу араатанны хойзур дээш Хүн караңгылаашкынының үезинде аажок ыт-шимээн үндүрүп: бүрээ-бүшкүүрлер, кеңгиргелер хап, алгыржып тургулаан. Чижээлээрге, эрткен чүс чылда Хүн караңгылаашкынының үезинде Турцияга улустар хүндүскү чырыткыны дуглай берген «каржы букту» өлүрер дээш Хүнче боо адып турганнар.

Сураглыг орус чогаалчы В. Г. Короленко, 1887 чылда Хүннүң долу караңгылаашкынының үезинде улустуң сеткил хөөнүнүң дугайында чугаалааны, «Караңгылаашкынга» деп очеригин бижээн. Ында бижип турары болза: «Кырганнар улуг тыңгылап, шываганчылар дембээрел-биле ах! дишкилеп, а чамдык кижилер аажок аараан чүве дег мырыңай—ыдыктыг ээлекчи, ада-бурган, бачыттыг бистерни кээргеп көрүңер» деп, алгыржып човуурлап тургулаан. Кандыг-ла бир шываганчы дөң кырындан далажып батпышаан, меңээ уткуштур маңнап келди:—Кай баарың ол, угбам? дээримге—«Чанайн, оглукум, чанайн: өлүр-дүр, шупту өлүр апарган ышкаш-тыр, бичии уруглары-биле кады! —дидир. Чамдык кижилер караңгылаашкынны хайгаарап турган астрономнарны эттээринге безин белеткенип турганнар. «Оларның хоолайларын сандарадыр октаар херек, көрдаан, бурганче шыгаап алган турганнарын. Оларның оозундан бистиң бүгү чуртувуска халаптыг өлүмдаа боол болгай»—дижип турганнар.

Хүннүң болгаш Айның караңгылаашкыны шагда-ла эртемге тывызык эвес апарган. Бистиң Хүн системавыс канчаар тургустунганын сактып көрээлиңер! Өртемчейниң сылдыстарының бирээзи болур Хүннү долгандыр планеталар дээр дээрниң караңгы бүдүмелдери: Меркурий, Венера, Чер, Марс, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун болгаш Плутон олар дескинип чоруп турлар. Чер болза Хүннү долгандыр чиги-биле шөлүнден дээрбектеп—эллипсалап дескинип турар. Бистиң планетавыс чыл иштинде Хүннү долгандыр бир долу дескиниишкинни кылыр

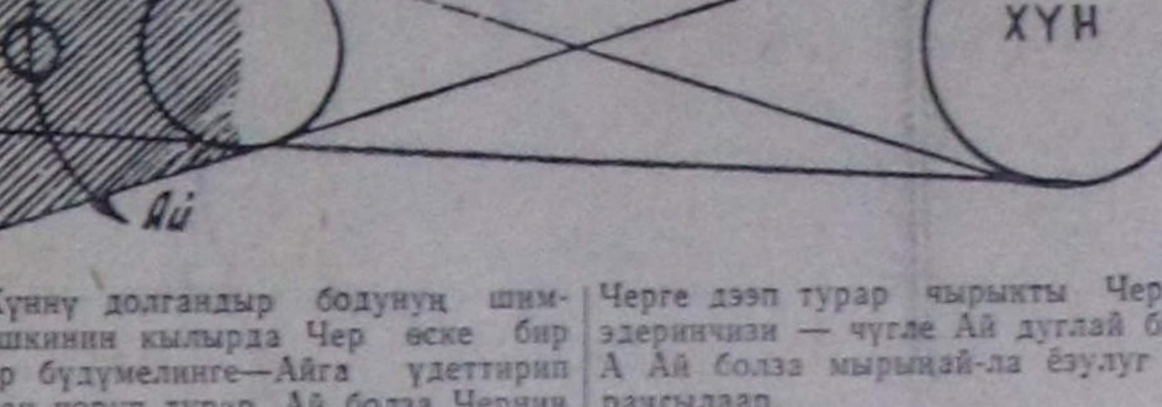

Хүннү долгандыр бодунуң шимчээшкинин кылырда Чер өске бир дээр бүдүмелинге—Айга үдеттирип алган чоруп турар. Ай болза Черниң Хүннү дескинип турары ышкаш Черни база ынчаар дескинип турар. Оон-биле кады Ай кезээде чаңгыс-ла талазы-биле бисче көрүнүп турар.

Ай — бистиң Черивис ышкаш база-ла чырывас, караңгы бүдүмел. Ооң чырыткылыг болу бээри Хүн чырыының чайынналышкынындан ындыг. Ынчангаш бис Айны аңгы-аңгы үелерде аңгы-аңгы хевирлиг кылдыр: бүдүн, чартык, кадыр дег ыргак кылдыр көрүп турарывыс ол.

Черни дескинип тургаш Ай чамдык үелерде Чер биле Хүннүң аразынче кире бээр, ынчан олар шупту чаңгыс дорт шугумда чүве дег, дистине бээрлер. Ындыг таварылгада Хүннүң караңгылаашкыны болу бээр. Айның хөлегези Черге дегдеш Хүннү ажыттай бээр. Ол хөлегениң таварышкан черинге турган кижилер Хүннүң караңгылаашкынын көөр апаар. Чер болгаш Ай шимчеп турар болганда Айның хөлегези Черниң кыры-биле дүрген чылып бар чоруур. Хөлегениң калбаа 270 километр чедип, а узуну чамдыкта 10 муң километр ажа бээр.

Хүннүң долу караңгылаашкынындан аңгыда чамдык-кезик караңгылаашкыны база турар. Мындыг таварылгада Ай Хүн тырыкызының чүгле чамдык кезээн дуглай бээр. Ындыг караңгылаашкыннар Хүннүң долу караңгылаашкынының таваржыр черлеринче чоок турар черлерге көстүр. **(чурук № 1).**

Чер Хүннү долганмышаан, канчаарда аажок улуг хөлегени Хүнден аткаар талазынче хөлегелеп турар. Кажан ол хөлегеге Ай таваржы бээрге бис Айның караңгылаашкынын көрүп каар бис.

Айның караңгылаашкыны Хүн караңгылаашкынындан шуут ылгалдыг. Хүн караңгылаашкынының үезинде Черге дээп турар чырыкты Черниң эдеринчизи — чүгле Ай дуглай бээр. А Ай болза мырыңай-ла ёзулуг караңгылаар.

Хүннүң Айга дээп турар херелин Чер дуглай бээрге, херелдиң чайынны-биле Ай чырыткыланмастай бээр. Моон ужурунда Айның караңгылаашкыны Хүннүң караңгылаашкынындан ылгалыр, Черниң ол үеде Айже көрүндүр турган бүгү полушариязынга көстүп турар **(чурук 2).**

Айның караңгылаашкынын эскерип турган кижи бүрүзү Ай шуут көзүлбестей бербес, а чүгле аажок бүлүргүнней бээр болгаш кызыл хүрең өңнүг апаар дээрзин билир боор. Ооң ындыг болу бээр ужуру болза, бистиң планетавыска дээп турар Хүннүң херелиниң чамдык кезээ чер бөмбүрзээн бүргеп турар агаарның каъттарын өттүр деггеш Черниң хөлегезинге дээй бээри-биле тайылбырлаттынар.

Айның болгаш Хүннүң караңгылаашкыннары ай чаазының азы ортаның санында, тодаргайлаарга ай санында чүге болуп турбазыл? Хүннүң караңгылаашкыны чыл иштинде ийиден беш чедир, а Айның караңгылаашкыны чүгле үш катап болуру билдингир болгай. Ол мындыг чылдагааннар-биле тайылбырлаттынар: Чер Хүннү долгандыр бодунуң оруу-биле дескинип турар. Ай Черни дескинип турар. Бир эвес Черниң Хүннү дескинип турар оруу-биле Айның Черни дескинип турар оруу ылаптыг дужаажып турар болза, ынчан бистиң айтырыывыс болдунуп, ай санында-ла Айның бир караңгылаашкыны болгаш Хүннүң база бир караңгылаашкыны болуп тургай эртик. Херек кырында Черниң Хүннү дескинип турар оруу Айның Черни дескинип турар оруунга бичии-ле дужаашпайн турар. Мындыгның ужурунда ай чаазының бүрүзүнде-ле Чер биле Хүннү каттыштырып турар шугумга Айның таварышпайн баарының ужуру ында. База-ла шак ындыг чылдагааннар-биле айның ортан бүрүзүнде-ле Чер, Ай биле Хүннүң аразынга ылаптыг таварышпайн барып турар. Мындыг таварылгаларда кандыг-даа караңгылаашкыннар болбас.

Ам кижилер Ай, Хүн караңгылаашкыннарының чүгле чылдагааннарын билир эвес, а олар кажан каяа болуп эрттерин баш удур чугаалап шыдаар апарган. Бистиң чуртувуска көстүп болур Хүннүң эң чоокку караңгылаашкыны 1961 чылдың февраль 15-те болур ужурлуг. Караңгылаашкынның куржаа Совет Эвилелиниң Европа кезээниң областарын, Крымны, Сталинону, Ростовту, Сталинградты, Саратовту, Куйбышевти таварып эрттер болгаш Уралга база көстүр.

Хүн караңгылаашкынының дугайын чугаалап тура, бир кончуг ховар, онзагай «Хүн туттуруушкунун» сактыры база солун. Ындыг караңгылаашкын 1938 чылда бистиң чуртувустуң Ямал национал округунга болган. Сентябрьның 18-те эртен Хальмер-Седэ деп ненец суурнуң чурттакчылары (Обь эриниң чоогунда) хүндүскү чырыктың имистелип бар чыдарын эскерип кааннар. Булуттар аңаа-ла эвес кызыл буурул өңнүг апаргылаан. Олар улам-на караңгылап бар чыткаaннар. Хүн аажок дүрген өжүп бар чыткан. Аңгадап кайгаан ненецтер от кыпсып эгелээннер. Эртенгиниң 10 шакта караңгы дүн дүшкен. Ол дүн ук шаг-үезиниң дүнүнге бодаарга артык караңгы турган. Каш-ла базым черде ак өңнүг чүве безин көзүлбес турган. Чер биле дээр караңгы туман болуп тутчу берген.

Элээн болганда дээр кыдының соңгу-барыын талазындан чырык херел көстүп келген. Ынчалза-даа бир шак болганда ол база чиде берген болгаш Черни караңгы туман катап бүргей берген. Чүгле хүндүскүнүң бир шакта аңаа эвес, кызыл буурул хаая эгелээн. Бир шак болганда ол аңаа эвес караңгылаашкын төнген.

Астрономнарның баш удур билбээни 1938 чылдың сентябрьның 18-те болган Хүннүң караңгылаашкыны күжүнүң болгаш үрүнүң талазы-биле алырга Хүннүң аңаа долу караңгылаашкынындан каш катап ажып турган.

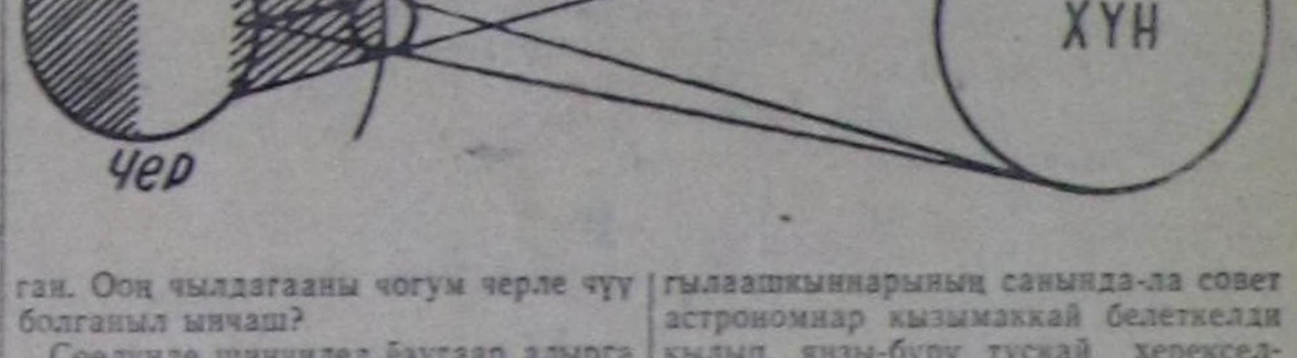

Ооң чылдагааны чогум черле чүү болганыл ынчаш?

Сөөлүнде шинчилел ёзугаар алырга ооң чылдагааны арга-ээзим өртү болган-дыр. Ыштың болгаш хүл-ыйбаның булуду чамдык черлерге кедергей сырый болуп, Хүннү кара көжеге дег дуглай берип турган-дыр. Караңгылаашкынга таварышкан черлерниң чурттакчылары Хүн караңгылаарының мурнунда-ла өртензиг чыт кээп турган болгаш агаарга ыш бар турган, чоорту ыжыг сарыг туман көжүп келген деп чугаалааннар.

Бо таварылгада Хүннү кижилерден дыка үр дуглап турган чорук-биле холбаштыр «Египеттиң туманының» дугайында чүдүлге номунда тоожу сагышка кирип келир. Чогум ындыг болуушкун шынап болган бе дээрзи эки билдинмес. Бир эвес ындыг «туман» кажан-бир шагда болган-даа болза, ону бойдустуң кандыг-бир болуушкуну, харын мырыңай 1938 чылда «Сибирьниң туманын» болдурган болуушкун ышкаш-даа болуушкунну болдурган дээрзи билдингир.

Айның болгаш Хүннүң караңгылаашкыннарын шинчилеп көөрү чугула ужур-дузалыг. Хүннүң ажыл-чорудулгазы-биле бүгү болуушкуннар сырый харылзаалыг. Хүннүң долу караңгылаашкыннарын хайгааравышаан эртемденнер Хүннүң бүдүжүнүң дугайында, ооң тургузуунуң дугайында чаа-чаа медээлерни ап турар. Айның болгаш Хүннүң караңгылаашкыннарының тааржып келир үелерин хөй чылдарның дургузунда шинчилеп келген чорук дээр бүдүмелдериниң, ылаңгыя Айның шимчээшкиннериниң хоойлуларының дугайында бистиң билиивисти улам тодарадырының аргазын бээр.

Хүннүң болгаш Айның долу караңгылаашкыннарының санында-ла совет астрономнар кызымаккай белеткелди кылып, янзы-бүрү тускай херекселдерни болгаш чепсектерни белеткеп ап турарлар. Хүннүң караңгылаашкынын хайгаараар болгаш шинчилээр сорулга-биле тус-тус черлерже тускай экспедициялар чоруп турар.

Хүннүң болгаш Айның караңгылаашкыннарын баш удур билип, оларның боттуг чылдагааннарын тайылбырлап турар апарган чорук дээр бүдүмелдериниң шимчээшкиннериниң хоойлуларын кижилер шын билип алганын көргүзүп турар. Ол чорук делегейни кижилерниң материалисчи ёзу-биле көөр чоруун улам быжыглап турар.

П. МАЗУРЕВСКИЙ,
Политиктиг болгаш эртем билиглер нептередир Ниитилелдиң кежигүнү.

Совет Эвилели биле Гана Республиканың аразында экономика болгаш техника талазы-биле кады ажылдажылга

ССР Эвилели биле Гана Республиканың аразынга экономика болгаш техника талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага болгаш садыг дугуржулгазынга чоокта чаа Москвага ат салгылаан.

Гананың ажыктыг казымалдарын шинчилеп тывар ажылдарны чорудар, тудуг материалдарының бүдүрүлгелерин, суг күжү-биле ажылдаар электри станцияларын, кедээ ажыл-агый продуктулары болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелерни тудар, күрүнениң кедээ ажыл-агый фермаларын организастаар база национал-техниктиг кадрларны белеткээр талазы-биле ийи талалар кады ажылдаар дээрзин дугуржулгада көрүп турар.

ССРЭ-ниң чазаа Гана Республикага 160 миллион рубль түңнүг үр хуусаалыг чээлини тывыскан.

Садыглажылганың болгаш суг оруунуң талазы-биле бүгү айтырыгларның дугайында бот-боттарынга эң-не таарымчалыг болур байдалды сагыырын садыг талазы-биле дугуржулгада көрүп турар. (СЭТА).

Кадык камгалалының ажылдакчыларының делегей семинары ажыттынган

Ие-чашты камгалаарының айтырыгларының талазы-биле семинарның кичээлдери августуң 19-та Москвада эгелээн, ону Кадык камгалалының Бүгү-делегей Организациязы ССРЭ-де чорудуп турар. Семинарның киржикчилери—эмчилер болгаш кадык камгалалының организакчылары болуп турар. Нигерия, Тунис, Индия, Пакистан, Либерия, Афганистан, Бирма, Гана, Камбоджа, Ирак, БАР, Япония болгаш өске-даа чурттардан олар Москвада чедип келгеннер.

Москвага ийи хонук иштинде ажылдааны соонда ол даштыкы аалчылар Украинаның, Грузияның болгаш Узбек ССР-ниң эмнелге болгаш профилактика албан черлеринде ие-чашты камгалаарының айтырыын канчаар тургускулааны-биле таныжарлар. Семинарның киржикчилери совет чуртка ай ажыг болурлар. (СЭТА).

Уругларга—эки номнарны бээр

Школа назылыг биче болгаш элээди уругларга чечен чогаалдың эң эки номун бижиири дээш конкурсту РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозу чорудуп турар.

Хоорай болгаш кедээ школаларның амыдыралы, школаның амыдырал-биле харылзаазын быжыглаары, ниитиге ажыктыг бүдүрүкчү күш-ажыл-биле өөредилгени каттыштырары, коллективтиг күш-ажылга ынакшылдыг болурунга кижизидери—конкурстуң киржикчилериниң бижиир чогаалдарының шынары болур ужурлуг темалар-бо-дур.

Пионер организацияларының амыдыралының, оон ажыл-чорудулгазының чаа хевирлериниң дугайында, совет улустуң күш-ажылчы маадырлыг херээнге уругларның киржилгезиниң, Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш күш-ажылга комсомолчуларның маадырлыг киржилгезиниң дугайында, уругларны өг-бүлеге кижизидериниң, чаш уругнуң мөзү-шынарының тургустунуп келириниң дугайында, Төрээн чуртунуң, ада-иезиниң болгаш эш-өөрүнүң мурнунга хүлээлгелиг бис деп медерелди оларга кижизидериниң дугайында бижээн номнарны конкурска киирген туруп болур.

Коммунизмни тургузуп турар совет кижилерниң маадырлыг күш-ажылы, коммунистиг күш-ажыл бригадаларының ажыл-херектери болгаш хүннери, бистиң хүннеривистиң маадыры, коммунистиг ёзу-биле өөренип, ажылдап болгаш чурттап турар бистиң үениң кижизи—аныяк салгакчыларның амгы үеде хереглеп турар чогаалдары бо-дур.

Ажылчы чоннарның улуг баштыңчызы В. И. Ленинниң дугайында, бүгү делегейге тайбың дээш улустарның демиселиниң, улус демократиязының чурттарында социализм тургузуушкунунуң дугайында эки номнар херек болуп турар.

Чечен мергежилдиг болгаш бедик идейлиг, чаш номчукчуга тааржыр тоожуларны, шүлүглелдерни, шүлүктер номнарын, расказтарны, тоолдарны, шиилерни, документалдыг чечен чогаалдарны конкурска хүлээп алыр.

Конкурстуң бирги чадазында, бижээн чүүлдерни хүлээп алырының хуусаазы—1961 чылдың июль 1-ге чедир, ийиги чадазында хүлээп алыры—1962 чылдың июль 1-ге чедир.

5 муңдан 15 муң рубль чедир хемчээлдиг 8 шаңналдарны болгаш 2 муңдан 3 муң рубль чедир 2 мактал шаңналдарны тургускулаан.

Конкурстуң жюризинде сураглыг чогаалчылар, башкылар, ажылчыннар, хөй-ниитиниң төлээлекчилери киргилээн.

Бижээн чогаалды дараазында черже чорудар: Москва—Центр, Малый Черкасский переулок, дом № 1, Детгиз. «На конкурс».

Араб күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң хуралы доозулган

БЕЙРУТ. (СЭТА). Араб күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң чөвүлел хуралы Бейруттуң чоогунда улуг эвес курорт хоорай Штората доозулган. Ливанның, БАР-ның, Ирактың, Суданның, Ливияның, Марокконуң, Йемениниң, Иорданияның, Сауд Аравияның болгаш Алжирниң төлээлекчилери анаа киришкен.

Бхилаиниң үшкү домна суугузу

ДЕЛИ. (СЭТА). Совет Эвилелиниң дузазы-биле Индияда тургустунуп турар Бхилаиниң металлургия заводунда үшкү домна суугузунуң тудуу доозулган.

Кубага удур өнчүк-чөңгээ

ГАВАНА. (СЭТА). Гаваналың солуннарының дыңнадып турарын ёзугаар алырга, АКШ-тың девискээринден август 26-да ужудуп келген самолёт Пинар-дель-Рионуң можузунда Низгарның чигир заводунуң девискээрин боолап турган. Бир тараачын аар балыглаткан.

Кубаның чигир үлетпүрүнүң ажылчыннарының национал федерациязы Кубаже дээрбечи чаа халдаашкынга шиитпирлиг удурланыышкынын илергейлээн.

Иорданияның премьер-министриниң өлүрткени

ЛОНДОН. (СЭТА). Иорданияның премьер-министри Хазза Эль-Маджали август 28-те Амманга өлүрткен деп Рейтер агентилели дамчыткан. Бодунуң турар черинге бомба чазылганындан премьер-министр өлген. Бажыңга турган каш-даа кижи база каражадаан.

БЕЙРУТ. (СЭТА). Чазылганының түңнелинде Иорданияның премьер-министри Хазаа Эль-Маджалиниң өлүрген ол бомба премьер-министрниң кабинеди болгаш канцеляриязы туруп турар даштыкы херектер министерствозунуң бажыңынга улуг үрелиишкиннерни таварыштырган деп Аммандан кирип турар медээлерде чугаалап турар. Дамчытканын ёзугаар алырга, тос кижи өлген болгаш бежен ажыг кижи балыгланган. Амманда онза байдалды чарлаан. Хоорайның кудумчуларын шериглер таңныылдап турар.

Иранның чазаа дүшкен

ПАРИЖ. (СЭТА). Франс Пресс агентилелиниң корреспондентизиниң Тегерандан дамчыдып турары болза:

Премьер-министр Манучехр Эгбалдың баштаан чазаа дүшкенин Иранның шахы хүлээп алган деп тускай чарлаан.

Чаа чазакты тургузарын үлетпүр болгаш рудниктер министри Шариф Имамиге дагзыр боор деп бодап турар.

ЛОНДОН. (СЭТА). Рейтер агентилелиниң корреспондентизиниң Тегерандан дамчытканын ёзугаар алырга, Шариф Имамини Иранның премьер-министринге шах томуйлаанын ында тускай чарлаан.

Моон соңгаар өөренип көрзе чогуур

Кызыл хоорайның чурттакчызы чолаачы Ламаның Тарыста байдал дугайында шүгүмчүлелдиг корреспонденциязы «Шынга» парлаттынган соонда, бар четпестерни узуткаар талазы-биле кадык камгалал, харылзаа болгаш садыг органнары чамдык хемчеглерни алган.

Чижээ, аржаанга эмчи чок турган, областың кадык камгалал килдизи эмчини чоруткан, область болгаш төп парлалгаларның солуун, сеткүүлүн Аржаанда магазин дамчыштыр садып турар болгаш аъш-чем аймаа оон үзүлбес апарган, областан лекторлар барып, медицина темазынга болгаш шажын чүдүлгеге удур лекцияларны номчуп турар.

Мээң бажым аарыыр, баш дескиннер, шаг төнер хоочураан аарыглыг кижи мен, Тарыс аржаанга ийи чыл улай барып кирдим, баштың аарыыры намдап, шаг шинек кирип келир, деңзи-даа немежир боор чүве-дир. Бир эвес эмчиниң хайгааралынга доктаамал туруп, эмчиниң сүмези-биле эмненир болза, Тарыс аржааны кандыг-даа аарыгны экиртип болур деп бодаар мен.

Кижиниң кадыкшылынга дузалыг, чаягаар бүткен аржаан сугларны эмчилерниң сүмези, оларның хайгаарал-биле ажыглаары чугула болгай. Сезон үезинде эмчилер доктаамал эвес турары-биле чамдык кижилер эрги чаңчылдарны, шажын чүдүлгени барымдаалап, аржаанны шын эвес ажыглап турарын ийи чыл улай көрдүм. Аржаан сугларның дөзүнге янзы-бүрү аъш-чем, эдилел хереексел салыр, пөс быжындызы баглаар, шажын чүдүлгелиг кижилерниң сөс домзаан барымдаалаар чоруктар хөй. Чижээ, чамдык чүдүлгелиг кижилер аржаан сугларның үнүп чыдар дөзүнге далган, тараа, эът, сүт, ааржы, саржаг төгер, кудар, арага-хымыс чажар, оон соонда аржааның амданы баксырап, чытталы бээр чоруктар бар. Бир эвес медицина ажылдакчыларының доктаамал хайгааралы турар болза, ындыг чүве турбас ийик.

Тарыска чыл-чылда чүс-чүс кижилер кээп, эмненип турарын барымдаалааш, барак туткаш, кээп турарларга хөлезилиг ажыгладырын өөренип көрзе чогуур деп саналдыг мен. Чүге дээрге келген кижи бүрүзүнге майгын кылып алыры берге, ынчангаш оларның чамдыктары ак черге одаг кылып алгаш чурттаар ужурга таваржыр. Оон аңгыда оттулар ыяшты база бодаза эки. Аржаанны долгандыр ыяштарны сөөлгү чылдарда үрегдеп кезип, оттулуп турар апарган, аржаанны долгандыр ыяштар ам барык 2 километр хире ырай берген. Бир эвес колхоз ийикпе азы садыг чери 500-600 кубөметр ыяш белеткээш келген кижилерге садып турар болза, ол хире ыяш 2—3 ай иштинде канчап-даа чедер, а күрүнениң байлаа-даа камгалаттынар.

Чай дургузунда маңза садыгны тургузуп, аъш-чемни үзүктелиишкин чокка садары негеттинип турар. Ырак узактан келген кижилерниң чеми үрелип баксыраар, ону чигеш боттарының аарыын улам-на кедередир таварылгалар бар. Аржаанда эмненип турар кижилерни аъш-чем-биле хандырар арга Кунгуртуг сельпозунда, «Тере-Хөл» колхозта бар.

Тарыс аржаанынга кээп турар улустуң ортузунга кол чорудар ажыл суртаал ажылы болур. Ындыг болганда лекция пропагандазын, ылаңгыя медицина темазынга лекцияларны, илеткелдерни, беседаларны чорудары чугула. Бо ажылды чорудуптар кижилер—партия, совет, кадык камгалал ажылдакчылары болгаш янзы-бүрү адырның тускай эртемниглери аржаанга кээп, эмненип турарлар, а оларның иштинде лекция, илеткел, беседа кылып болур кижиле хөй, ону чүгле организастаары чугула. Бир эвес аржаанга эмчилер доктаамал турар болза ону организастап болур.

А Тарыс аржаанын дерип, эмнелге чери кылдыр организастаар дугайында айтырыгны областың кадык камгалал килдизи өөренип көөрүн чон күзеп турар.

Н. УКОЛОВ,
Кызыл хоорайның чурттакчызы.

Какао-бобтар ажаап алыр талазы-биле делегейде бирги черни Гана ээлеп турар.

ЧУРУКТА: Такоради портта. Какао-бобтарлыг шоодайларны ажылчыннар чүдүрүп турлар.
СЭТА-ның фотохроиниказы.

Японияның компартиязының чедиишкини

ТОКИО. (СЭТА). «Акахата» солуннуң дыңнатканын ёзугаар алырга, Кагосима можунуң Насэ хоорайының хоорай хуралынга болгаш муниципалдыг соңгулдаларга Коммунистиг партия дээш 20 муң бадылаашкыннар бердинген, ол дээрге либерал-демократтыг болгаш социалистиг партияларның кандидаттарының алганы бадылаашкыннарның нийти санынга деӊ болуп турар. Оон түңнелинде Японияның Коммунистиг партиязы ам хоорай хуралынга 6, социалистиг партия—3, либерал-демократтыг партия—3 депутаттарлыг болуп турар. Арткан 18 олуттарны хамаарышпастар алган.

Чер-черниң бот эргелелиниң органнарының министерствозунуң санмедээлерин ёзугаар алырга, Коммунистиг партия муниципалдыг хуралдарда 361 олуттарлыг болуп турар.

Америк күрүнелер аразының сессиязын Рауль Роа каггаш чоруткан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Юнайтед Интернейшнл агентилелиниң корреспондентизиниң Сан-Хостеден (Коста-Рикадан) дамчытканын ёзугаар алырга, Куба Республиканың даштыкы херектер министри Рауль Роа Америк күрүнелер аразының организациязының кежигүннери чурттарның даштыкы херектер министрлериниң чөвүлел хуралын август 27-де каггаш чоруткан, оон чылдагааны болза Кубага удур Каттышкан Штаттарның агрессчи үүлгедиглерин буруу шаап турар оон киирген резолюциязын ол организацияның хүлээвээни болган.

АФРИКАНЫҢ ХОСТАЛГАЗЫНЫҢ ЧЫЛЫ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Африканың хамаарышпас чаа күрүнелерин КНО-нуң кежигүннеринге хүлээп алыр дугайында Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң шиитпиринге Эфиопияның парлалгазы байыр чедирип турар. «Бо чыл дээрге алызындан-на Африка диптиң хосталгазының чылы болуп турар» деп, «Войс оф Эфиопиа» солун бижээн. Африканың чаа күрүнелерин КНО-нуң кежигүннеринге хүлээп алыры КНО-га Африканың блогун күштелдирер болгаш делегейниң ол организациязынга амыдыралчы арганы бээр, чүге дээрге КНО-нуң чаа кежигүннериниң үнү тайбыңны камгалаарының болгаш хамаарылгалыг өске чурттарның хосталырының херээнге бараан болур.

ЧОМБЕ ЧЕПСЕК-БИЛЕ КӨӨРГЕТТИНИП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ассошиэйтед Пресс агентилелиниң корреспондентизиниң Элизабетвильден дыңнадып турарын ёзугаар алырга, «Касаиниң даг-рудалыг күрүнези» деп боду адаттынган административтиг төп—Бакванагаже Конго Республиканың чазааның шериглериниң киргени болгаш ол конго можуга дүрүм ёзугаар эрге-чагырганы база корум-чурумну катап тургусканы Катанганың «президентизи»—бельги чалча Чомбени дүвүреткен.

Дыңнадыглардан илереп турарын ёзугаар алырга, боттарының чалчазы Калонжаның дузазы-биле Касаиниң алмазтар-биле байлак можузун колонизаторларның Конгодан чарып алыр дээн оралдажыышкыннары буступ дүшкениниң соонда, бир эвес төп чазактың шериглери Катангаже кирипсе, Чомбе оларга чепсектиг удурланыышкын кылырын бодап турар.

Касаи-биле кызыгаарның чоогунда черлерже Катанганың үймээнчи чазааның шериглерин самолёттар-биле чоруткан деп, Катанганың «армиязының төлээлекчизи» медеглээн деп корреспондент дыңнаткан. «Чамдык камгалал хемчеглерин» ажылдап кылыры-биле Чомбе, оон элээн каш министрлери болгаш Катанганың армиязында бельги командирлер «шериг чөвүлелин» Элизабетвильде Чомбениң турар черинде тургускан.

ИНДИЯДА ҮЕР

ДЕЛИ. (СЭТА). Улуг чаъстаашкыннар түңнелинде болдунган үерлээшкинниң түңнелинде баштайгы санмедээлер ёзугаар алырга, Пенджаб штаттың чамдык районнарынга 20 ажыг кижи өлген. Үер уламындан чаңгыс чүгле Патиала округунга таварышкан когарал 43 ажыг миллион рупий акша болуп турар. 636 муң чоннуг 1.089 суурлар ол округка үерден когараан. 17 муң ажыг бажыңнар үрелген.

ОБЛАСТЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНДА

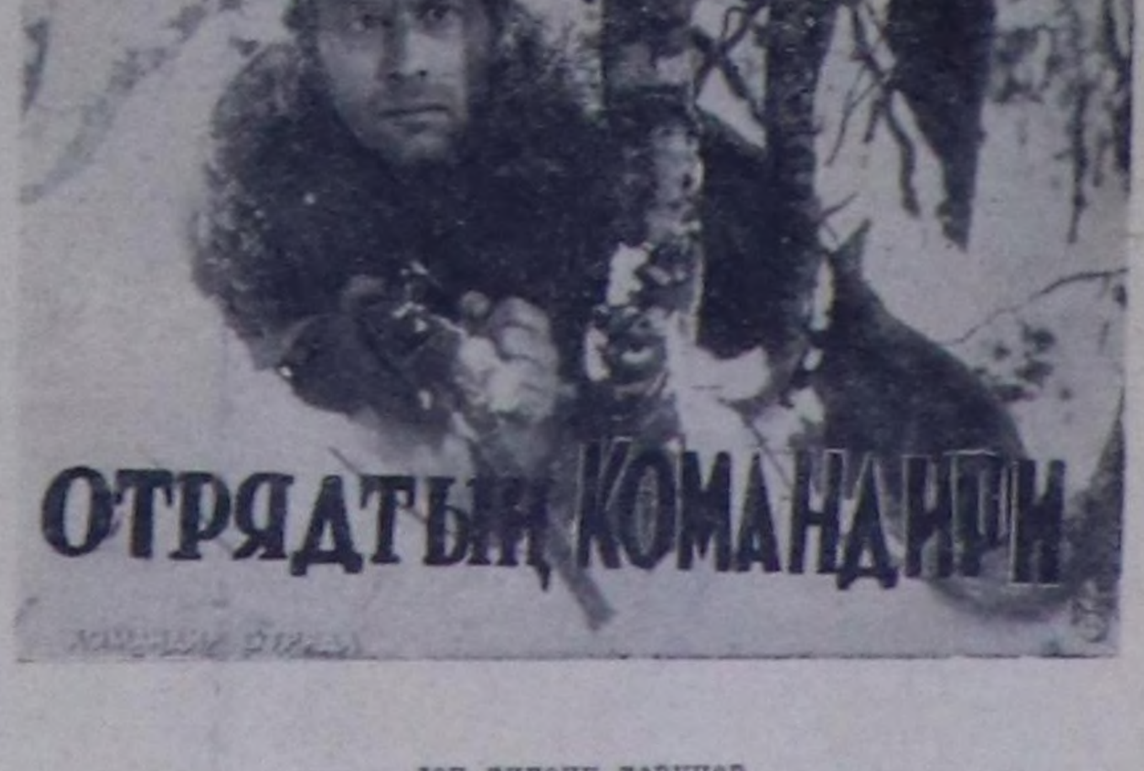

деп кинону көрүңер.

XVII Олимпий оюннарында

РИМ, август 29, (СЭТА). Чаңгыс кижи чоруур байдарка дээр чиңге хемелер чарыжынга Антонина Середина (ССРЭ) бирги черни ап, Олимпий алдын медаль-биле шаңнаткан. Ол кыс 500 метр черни 2 мин. 08,2 секундада эрткен. Мөңгүн медальды Т. Ценц (Германияның каттышкан командазы) болгаш хүлер медальды Д. Валковяк (Польша) чаалап алган.

1000 м черге каноэ дээр хемеге бирги черни болгаш алдын медальды Янош Парти (Венгрия) алган. Ийиги черни совет спортчу Александр Силаев алган. Ийи кижи олурар каноэ хеме чарыжынга совет спортчулар Леонид Грейштор болгаш Сергей Макаренко олар Олимпий алдын медальды алганнар. Совет спортчу кыстар Антонина Середина, Мария Шубина олар 500 м черге ийи кижи олурар байдарка чарыжынга бирги черни алгаш, совет командага үшкү алдын медальды чаалап берген.

«Палаццо делло» деп спорт залында шүүлдеге шилип алыр боксерлар маргылдаазы үргүлчүлеп турар. Эң чиик, чиик, бирги чартык ортумак деңзиниң боксерлары маргышкан. Дөрт совет боксерлар: С. Сивко (эң чиик деңзи), Б. Никаноров (чартык чиик деңзи), Ю. Радоняк (ийиги чартык ортумак деңзи) болгаш Е. Феофанов (ийиги ортумак деңзи) боттарының бирги ужуражыышкыннарын тиилелге-биле доосканнар.

«Стадио дель нуото» дээр бассейнге эр улустарның трамплинден сугже халыыр шүүлде маргылдаазы доозулган. Бир дугаар ийи черни америк спортчулар Г. Гөбиан (170 санныг) болгаш С. Холл (167, 08 санныг) алганнар.

Эр улустарның 4×500 м черге байдарка хеме эстафетазынга совет спортчулар А. Кононенко, Ф. Ляховский, В. Наталухи, И. Писарев олар чедиги черни ээлээннер.

12 чурттарның 18 спортчу херээженнери бедиктен сугже халыырынга олимпий алдын медаль дээш демиселди эгелээннер. XVII Олимпий оюннарының трамплинден сугже халыырының чемпиону И. Кремер (ГДР) база эки түңнелди—56,30 санны чедип алган. Совет спортчулар Н. Крутова—үшкү, Р. Гороховская — сес-ки черлерни ээлээннер.

Хоочун хүрешке 8 совет мөгелер маргылдааны үргүлчүлеп турар. ССРЭ-ниң беш дапкыр чемпиону, Минскиден келген студент Олег Караваев (чиик деңзи) 2 арыг тиилелгени чедип алган болгаш чаңгыс-даа сангa штрафтатпаан. Делегейниң үш дапкыр чемпиону Риел Картозия (чартык аар деңзи) фин мөге А. Ванейнни тиилээн. Иван Богдан (ССРЭ) болгаш В. Дмитрих (Германия) оларның ужуражыышкыны хайым болган.

Редактор К. С. ШОЙГУ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

Бөгүн

«ВЛКСМ-НИҢ 30 ЧЫЛЫ» (улуг залга): **«Чук болгаш Гек»**—эртенгиниң 10 шакта: **«Пар ышкаш дидим»**—12, 2.15, 4.15, 6.15, 8.15, 10.10 шактарда; биче залга: **«Дайын болгаш тайбың»**, 1-ги кезээ—5, 7, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: уругларга мультипликациялар—эртенгиниң 10 шакта; **«Синдбадтың чедиги аян-чоруу»**—3.15, 5.15 7.15, 9.15 шактарда.

«ВОСТОК»: **«12 кыстар болгаш бир эр кижи»**—3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: **«Тайбының баштайгы хүнү»**—4, 6, 8 шактарда.

Назы-хары улгады берген кижилер арнын канчаар ажаарыл

Назы-хары улгады берген кижилер арнын ажаарынга онза кичээңгей салыры чугула. Бажың иштиниң температуразы-биле деңчылыг сугга чунар болгаш шелочулуг саваннар-биле чунуп, спирт-биле ийикпе одеколон-биле арнын чаап болбас. Вазелинниг, глицериннинг болгаш «уругларга» деп каан саваннарны хереглээр болза кончуг таарымчалыг. Саваң-биле неделяда 2—3 катап-ла чунар болза ажырбас; чунган соонда арнын чулгуй идип чоттунмайн, хоюг чоттунар аржыыл-биле кончуг камныг кургады чодуп каап-тар херек; кадыг, аарышкылыг чоттунар аржыыл ажыглаарын сүмелевейн турар. Чунуп турарының орнунга харын-даа арнын ажыг сүт-биле азы анаа-даа сүт-биле (үштүң бир кезии сүт, ийи кезии хайындырган суг кылдыр,) чодуп ап турары ажыктыг.

Хаттан, сооктуң өл-шыгындан, хүн херелдеринден арнының кежин камгалаары-биле сиңнигер, миндальдыг, ланолинниг кремнерни чаггаш, оон соонда пудраланып алыр херек. Бир стакан сүт хоюунуң, чаңгыс-ла лимоннуң чулуунуң болгаш бир стакан тройной одеколоннуң чиг куш чуургазының иштики сарыг чемижи-биле холумаан демги кремнерниң орнунга ажыглап база болур. Ук холумакты делгем аастыг шилге куткаш сериин черге шыгжап алыры чугула. Ону арынга хөвең-биле чаар. Дүне арнын чылдып каан үнүш үзү-биле эки дүрбүп тургаш чаап алыр.

Назы-хары улгады берген кижилер арнының кежин экижидеринге сиңнигер үзээшкиннерни кылырын база сүмелеп турар. Ары чигиринден кылган үстү (бир улуг шопулак иштиң ары чигирин чаңгыс куш чуургазының иштинде сарыг чемиш-биле), чап-чаа ажаан сүт үзүн, чок болза саржагдан кылган үстү анаа ажыглап болур.

Үзээшкиннерни эртен туруп келгеш чунарының 10—15 минута мурнуу чарыында ийикпе удуп чыдып алырының мурнунда ажыглаар болза эки. Куш чуургазының сарыг чемижинден болгаш ары чигири-биле ажыг сүттен кылган үстү арнындан адырарда саваң чок суг-биле чуп каап-тар, үстер адырылбас болза курагаг хөвең-биле чодуп каап-тар. Ындыг үзээшкиннерни бирде бирээзин, бирде өскезин кылып тургаш неделяда 2—3 катап хереглеп болур.

Арнының кежи халбыгыр кижилерге шарыышкыннар кончуг ажыктыг: калбак пөс азы марля-биле арынның куду халагар кештерин шарааш, ол шарыгның ужун тейинге аппарып дүгүп алыр. Ындыг шарыышкынын каш-ла шакта ийикпе азы бүдүн дүне хереглеп болур. Арнының халагар кештери ындыг болбазынга удуп чыдарының үезинде бажын канчаар салып алыры база улуг хамаарылгалыг. Оорганы-биле ийикпе азы оң талакы быктынга чыдып алгаш, бажының адаанга бедик сыртык база салбайн, оон ыңай сыртыкче дыка сыңнып кире бербейн удуур болза эки.

Арынның шын хевирин хевээр артырары аас иштиниң эки ажаалдазындан база улуу-биле хамааржыр, чүге дизе диштер дүжүп каарга диш шазының үрелгени арынны бырышкактарлыг болдуруп каар.

Карактарның кыртая бээр болгаш хапыя бергилээр чоруу дээрге чүгле кештиң чымчак болганындан хамаарышпас болгаш оон чылдагааннарынга чүрек аарыглары болгаш өске-даа органнарның аарыглары хамааржып болур. Ындыг таварылгаларда терапевтиге баары албан.

Арын кежин таарымчалыг байдалга хевээр артырарда чүгле ону эки ажаары четчир деп билир болза окта шын эвес болгаш организмниң нийти байдалын быжыглаар эмнээшкиннер-биле кады арыг-шеверниң хемчеглерин чорудары эргежок чугула. Ылаңгыя эртенги гимнастиканы кылып, оон соонда өл аржыыл-биле эът-кежин дүрбүүрү онза таарымчалыг. Ижин-шөйүндүнүң ажыл-чорудулгазын чаңгыс аай, дески болдуруп хайгаараары болгаш хөлүн эртир чемненир чорукту болдурбазы ажыктыг.

Үстүнде айыттынган бүгү сүмелерни сагыыр болза назы-хары улгады бергенде безин арын-баштың эки хевирин хевээр артырар, база кештиң эртте сулараап калыр чоруун болдурбас арганы бээр.

Тыва областың Санитар-чырыдыышкын бажыңы.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, партийжи амыдырал болгаш пропаганда килдистериниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 37-13, кедээ ажыл-агый килдизиниң 22-64, иштики информация килдизиниң 21-47, совет тургузуг, үлетпүр болгаш транспорт килдистериниң 23-35, чагаа килдизиниң 21-27, культура болгаш амыдырал килдизиниң 25-38, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 20-60.

ТС—00477. Чагыг № 2190. Культура эргелелиниң типографиязы.